

CHEMISCH WEEKBLAD.

ORGAAN VAN DE NEDERLANDSCHE CHEMISCHE VEREENIGING.

No. 40.

5 October 1918.

15^e Jrg.

INHOUD: Mededeelingen van het Algemeen Bestuur der Nederlandsche Chemische Vereeniging. — Chemisch Jaarboekje 1920. — Prof. Dr. F. M. JAEGER, Theobald van Hogelande. — Boekaankondigingen. — Personalia, vacatures, industriële mededeelingen, enz. — Vraag en aanbod. — Ontvangen boeken, brochures, enz. — Ingekomen verhandeling. — Correspondentie.

Mededeelingen van het Algemeen Bestuur der Nederlandsche Chemische Vereeniging.

Aangenomen als lid:

J. H. VERMEULEN, cand. scheik. ing., assistent anal. scheik. T.H., Zuiderstraat 98, Delft.

Adresveranderingen:

A. MOL, Phoenixstraat 15, Delft.

G. D. LIEM, Oude Delft 136, Delft.

W. STURM, Zuiderbinnensingel 3a, Groningen.

Mej. M. P. DE Vos, Kroonhoefstraat (Woensel) bij Eindhoven.

Examen van Analyst

(ingesteld door de Ned. Chem. Vereeniging).

In de week van 23—28 Sept. zijn opgeroepen 10 kandidaten, waarvan zich terugtrok 1 candidaat. Afgewezen zijn 6 kandidaten, geslaagd 3, te weten: de Heeren H. J. DOL, te 's-Gravenhage, J. W. SMIDT, te Amsterdam en J. VERMIJ, te Gouda.

Dr. P. J. MONTAGNE, *Secretaris*,
Schelpenkade 46, Leiden.

Chemisch Jaarboekje 1920.

Alleen met wenschen, die vóór 1 Jan. 1919 bij de Redactie inkomen, kan bij de bewerking van dezen nieuwen druk rekening worden gehouden.

W. P. JORISSEN.

THEOBALD VAN HOGELANDE.

DOOR

F. M. JAEGER.

„*Experientia stultorum est Magistra*”.

§ 1. Een half uur gaans ten Westen van de stad Middelburg, in de richting van, doch iets noordelijker dan Koudekerke, en ten zuiden van Buttinge, — ligt op het schoone en rijke eiland Walcheren een thans onaanzienlijk gehucht, genaamd Hoogelande. Eens was deze plaats het middelpunt van de ambachtsheerlijkheid van dien naam, welke het erfelijk bezit was van de ridders VAN HOGELANDE¹⁾, een geslacht, hetwelk in de rechte lijn ongeveer in het laatst van de 17e eeuw uitstierf, welks naam echter nog tot in de 18e eeuw, aan andere familienamen toegevoegd, hier en daar wordt aangetroffen²⁾. Reeds in 1722 bestond Hoogelande uit niet veel meer dan uit een aantal schamele en vervallen huizen³⁾ en de ruïne van eene in 1188

1) J. VAN GRYPKERKE, *'t Graafschap van Zeeland*, Ed. (1882), Middelburg, p. 339: „Het geslacht heeft den naam van de Parochie van Hoogelande, geleegen annex aan der Hooghe, buiten Middelburg, dewelke dat geslacht van oude tijden toegekomen heeft”. De heerlijkheid „der Hooghe”, waarvan hier sprake is, en die toebehoorde aan het adellijke geslacht van dien naam, lag in de richting van Koudekerke, en eveneens op ongeveer een half uur gaans van Middelburg (zie *ibid.* p. 246).

2) Behalve de hier genoemde tak dezer familie, was er eene linie, die allengs in Vlaanderen inheemsch werd, met name te Antwerpen en in Brugge. De VAN HOGELANDE's zijn steeds Katholiek gebleven en hebben onder hunne familieden, tot in de 17e en 18e eeuw toe, behalve magistraten, ook priesters, nonnen en andere kerkelijke personen geteld. Later werd de naam VAN HOGELANDE toegevoegd aan dien van de familie DE NEUF(F). Zoo huwt SIMON DE NEUF(F), raadsheer te Antwerpen, met JACQUELINE MARTINE D'EVERS DYCK, vrouwe VAN HOGELANDE, en dochter van MARCEL VAN HOGELANDE, lid van de vroedschap te Antwerpen, en van MARIE MARGUERITE CROMSTYN. SIMON DE NEUF(F) werd in 1693 geadeld, en voegde den naam zijner vrouw aan den zijne toe. Sedert dien dragen de nakomelingen den titel van „heer van HOGELANDE”; aldus SIMON BALTHAZAR DE NEUF(F), en evenzoo diens zoon SIMON CHARLES DE NEUF(F). In het midden der 18e eeuw stierven ook deze dragers van den naam VAN HOGELANDE uit. Zie o.a. M. DE VEGANIO — J. S. F. J. L. DE HERCKENRODE, *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, II, p. 1415. Over de genealogie der Antwerpsche en Brugge'sche leden der familie, zie noot 4 op pag. 1217.

3) H. VAN HENSSEN — VAN RHIN, *Oudheden en Gestichten van Zeeland*, I, 254, Leiden (1722): „In het manuscript der Utrechtsche kerke vermeld onder den naam van Alta Terra, is een vervallen dorp in het eiland Walcheren, met zeer weinige huizen: en daar niet als een deel vervallen muren van de kerk, die er van ouds gestaan heeft, gezien worden. Het had eertijds zijne heeren, die ook den naam VAN HOGELANDE voerden: thans is het onder verscheidene eigenaars verdeeld”.

gestichte kerk ¹⁾; en het plaatsje wordt ons, als in dienzelfden staat verkeerende, ook nog in 1753 beschreven ²⁾. De bezittingen der familie VAN HOGELANDE, en die der abdij van Middelburg, welke eveneens daar gelegen waren ³⁾, gingen in de 17e en 18e eeuw allengs in verschillende handen over. Aldus werd ook de ambachtsheerlijkheid verbrokkeld en verdeeld; thans is er niets meer, wat aan den ouden luister van het aanzienlijke geslacht der VAN HOGELANDE's herinnert. Ook in de stad Middelburg is het oude stamhuis in de Lange Delft aldaar, hetwelk in zijnen voorgevel het wapen van de VAN HOGELANDE's vertoont (fig. 1), en dat den naam droeg van „de Witte Hazewind”, of „de Witte Hond”, in het midden der 19e eeuw gesloopt, nadat het door erflating in 1612 aan het Stedelijke gasthuis te Middelburg was gekomen ⁴⁾.

Fig. 1.

§ 2. Eens heeft het geslacht VAN HOGELANDE eene aanzienlijke plaats onder de adellijke familie's van Zeeland en Vlaanderen ingenomen. Gedurende vele eeuwen vinden wij leden van het geslacht gernoemd onder de dignitarissen der Katholieke kerk, zoowel als onder de regenten der stad Middelburg,

¹⁾ L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Oorkonden van Holland en Zeeland*, Prov. Arch. Middelburg, I, No. 166; *Nehellenia* (1849), p. 202, 206—220. In 1188 geeft bisschop BOUDEWIJN van Utrecht aan de parochianen van de Westmonsterkerk te Middelburg toestemming, om op de plaats, welke Hoogelande genoemd wordt, eene kerk te stichten, waar alle gebruiikelijke kerkelijke diensten en plechtigheden zullen mogen plaats vinden.

²⁾ P. BODDAERT en N. VAN DER SCHATTE, *Tegenwoordige Staat van Zeeland*, II, p. 229 (1753); M. F. LANTSHEER en F. NAGTGLAS, *Zeelandia illustrata*, I, p. 665 (1879).

³⁾ M. SMALLEGANGE, *Chronyk van Zeeland*, p. 477. In 1796 was de grootte dezer bezittingen 631 gemeten en 532 roeden, d.i. ongeveer 243½ H.A.

⁴⁾ M. SMALLEGANGE, *Ibid.* (1696), I, p. 477: „(dit geslacht) was in voortijden alhier ook seer heerlijk geseten, waer van noch een groot en swaer Huis gebouwt staet midden in den Langendelft, schuins tegen over het Kerkstraetken, met gants breede arduine gevel, in welke noch het wapen van Hoogelande staat”. M. F. LANTSHEER en F. NAGTGLAS, *Zeelandia illustrata*, I, p. 254 (1879). Hier wordt eene afbeelding van den gevel van het huis der VAN HOGELANDE's te Middelburg, en van hun wapen, vermeld. De laatste eigenares van het huis was MAGDALENA VAN HOGELANDE, die gehuwd was met JAN MATENS, en die, toen haar eenige zoon JAN op 10 October 1612 overleed, het huis vermaakte aan het gasthuis der stad.

De naam der familie wordt zeer verschillend geschreven. Oudtijds heette de plaats Alta Terra, de ridders: DE ALTA TERRA of AB HOOGHELANDE; voorts vindt men: Hoghelanda, Hooghelande, Hogelande, Hoogelande, Hochlandus; ook wel Hooghelant. Ook de voornamen worden in zeer verschillende spelling aangetroffen: LIEVE, LIEVJN, LYVE, HUGHE, HUGHES; THEOBALD VAN HOGHELANDE noemt zichzelf THEOBALDUS of EWALD, en daarnaast komt ook de naam EEWOUT, EEWOUT, en in zijne Fransche manuscripten: TIBAUT, voor. Een der latere leden heet EDUARD, — wat waarschijnlijk als eene (onjuiste)

en bekleedden zij invloedrijke ambten aldaar, te Antwerpen, in Utrecht, Dordrecht, Rotterdam, of in de Zuidelijke Nederlanden, als leden der vroedschap en der magistratuur ¹⁾).

Zoo wordt NICOLAAS AB HOOHELANDE (ca. 1294—1345), van de orde der praemonstratessen, genoemd als abt der abdij van Middelburg; en in een charter van 1205 wordt GHERARDUS DE ALTA TERRA, in een stuk van 1223 zekere HENRICUS DE ALTA TERRA vermeld, en wel nevens een aantal andere voorname Zeeuwen uit Middelburg, Arne-muyden en Koudekerke, als getuigen in eene acte van 15 Juni van dat jaar, waarbij graaf FLORIS IV en BOUDEWIJN graaf van BENTHEIM verklaren, dat ELEWOUD heer ARNOUD's zoon en anderen, hun recht van naasting op den hof van Wardo hebben afgestaan aan de kerk (= klooster) van Dunes. In 1318 wordt genoemd: „JAN GHERAERT, de officio suo in Hooghelant” ²⁾, voorts vindt men vele leden der familie tusschen 1426 en 1494 als deel uitmakende van „het gilde van Onze Lieve Vrouwe op de halle te Westmonster” ³⁾; in 1486: „MARIKEN VAN HOGELANDE”, die te Bergen wordt opgevoed door de nonnen ⁴⁾; in 1493: „WILLEM LAUWREYS MOENS, sone van HOGELANDE” ⁵⁾);

moderniseering van den in het geslacht thuisbehorenden naam EEWOUT moet worden aangezien. Behalve de hier meer in het bijzonder in het oog gevatte tak der familie, geeft M. DE VEGIANO—J. S. F. J. L. DE HERCKENRODE in zijn *Nobiliaire des Pays-Bas*, enz., I, p. 1033 nog de genealogie van de Vlaamsche linie: LIEVEN VAN HOGELANDE, gehuwd met MADELEINE VAN BEKERCKE, wier zoon JASPER VAN HOGELANDE president van de Utrechtsche Staten was. Deze was, volgens het *Nobiliaire*, gehuwd met N. . . . VAN WISSEKERCKE, — wat wel onjuist is, daar de vrouw van JASPER LIEVENSZ. v. HOGELANDE, AGATHA VAN NIEUWERKERCKE heette. Hun zoon JOHANNES AB HOGELANDE (1515—1578) was tesorier van het kapittel van St. Marie te Utrecht, sinds 1554 Raad in het Hof van Utrecht, en bekend door zijne litteraire neigingen. Een andere zoon, CORNELIS VAN HOGELANDE, was raad-pensionaris van Rotterdam; hij huwde CATHARINA DE RAMECOURT uit Mechelen. Zijn zoon FRANS VAN HOGELANDE was baljuw van Waesten; bij zijne echtgenoot Marie de Ruysschen, geb. 1561, had hij twee kinderen: 1e. KAREL VAN HOGELANDE, die met FLORENCE DE MOL huwde, en wiens nakomelingen: JEAN FRANÇOIS en PETRONILLE VAN HOGELANDE, te Antwerpen leefden, terwijl eene andere dochter non werd te Mons in Henegouwen; en 2e. eene dochter MARGARETHA VAN HOGELANDE († 27 Oct. 1666), die met den kapitein, en sedert 1649 burgemeester, FRANÇOIS RUGELEY, te Brugge huwde († 26 Juni 1652), en wier nakomelingen in Vlaanderen leefden. Een zoon LIEVEN VAN HOGELANDE, broeder van den bovengenoemden FRANS, stierf als officier in Spaanschen krijgsdienst en werd te Grevelinghe begraven.

¹⁾ Zoo o.a. de vroeger genoemde MARCEL VAN HOGELANDE, schepen en raadsheer te Antwerpen.

²⁾ L. PH. C. VAN DEN BERGH, *Oorkondenboek*, I, p. 163, 239; II, 94.

³⁾ J. H. DE STOPPELAAR, *Inventaris van het Oud-Archief der Stad Middelburg* (1883), I, p. 178.

⁴⁾ *Ibid.*, I, p. 151, No. 578.

⁵⁾ M. SMALLEGANGE, *Chronyk van Zeeland*, p. 598, 599. Eene genealogie der familie schijnt niet bekend te zijn, of niet bestaan te hebben. Behalve bij J. VAN GRIJPSKERKE en M. SMALLEGANGE, worden nog enkele schaarsche gegevens aangetroffen bij: W. TE WATER, *Het hoogadelijk en adelijk Zeeland* (1761), p. 167, No. 69; verder bij: J. F. A. F. DE AZEVEDO, *Contino y Bernal*,

enz. Maar het is vooral in de 16e eeuw, dat het geslacht ook in de stad Middelburg meer en meer op den voorgrond gaat treden in de kringen der regenten, zoowel wereldsche als kerkelijke. Op 6 Mei 1518 werd ADRIANUS DE ALTA TERRA, kapelaan en notarius publicus, door den bisschop PHILIPS VAN BOURGONDIE tot secretaris van het kerkelijk district Walcheren benoemd ¹⁾; JOHANNES ab HOGHELANDE (1515—1578) werd reeds ²⁾ als Raad in het hof van Utrecht en tresorier van St. Marie aldaar genoemd; CORNELIS VAN HOGELANDE evenzo als raadpensionaris van Rotterdam ³⁾. In 1501 vinden wij te Middelburg genoemd: EEWOUT HUGESZ. VAN HOGELANDE, die door KAREL V geridderd was, en thans voor de zooveelste keer en ditmaal „oudste” burgemeester van Middelburg. Ook wordt in 1540 nog een te Middelburg wonende CORNELIS VAN HOGELANDE genoemd; bovendien had LIEVEN HUGESZ. nog een broeder ADRIAAN VAN HOGELANDE, welke minstens drie zonen: JAC. ADRIAANSZ., HUGO ADRIAANSZ., en PIETER ADRIAANSZ. VAN HOGELANDE had, welke jongelui tegelijk met des burgemeesters eigen zoon: EEWOUT LIEVENSZ. VAN HOGELANDE, den grootvader van onzen chemicus, genoemd worden in eene rechtszaak ⁴⁾, welke een eigenaardigen kijk geeft op de verhoudingen van enkelen dier Zeeuwsche edelen onder elkaar. Zekere ridder JACOB, heer van Domburg, een blijkbaar zeer rumoerig en lastig personage ⁵⁾, had op den „derden Paaschdag” in 1509; tijdens den dienst

Généalogie de la famille van DER NOOT, Louvain (1771), p. 338, 339, F. VAN DYCKE, *Recueil héraldique de familles nobles et patriciennes de Bruges*, p. 164; DU MONT, *Quartiers généalogiques*, p. 286; *Manuscript No. 21757*, de la Bibliothèque Nationale Bruxelles, p. 39, 40, 46, 47, 68 en 98; deze laatste gegevens dank ik aan de welwillendheid van Mr. C. H. VAN FENEMA te Oosterbeek. Voorts is er nog al wat te vinden in de STOPPELAAR's „*Inventaris*”, waarnaar hier meermalen verwezen wordt. In de 15e eeuw was het geslacht der VAN HOGELANDE's door huwelijken vermaagschapt aan de familie's: VAN HAEMSTEDDE, VAN BAERLAND, VAN DER GOES, TUYLL VAN SAEROOSKERKE, SANDELIJN; in Gelderland met: VAN LYNDEN, in Utrecht met: VAN UYTENHAM, VAN NIEUWERKERKE; in de 16e eeuw met de Dordtsche VAN BEAUMONT's, enz. Bij VAN DYCKE (loco cit. p. 164) wordt nog genoemd: ELISABETH VAN HOGELANDE (+ 12 Mei 1484), — dochter van JAN VAN HOGELANDE, — als echtgenoot van den op 20 Sept. 1473 te Brugge overleden MATTHEU GAILLIARD.

1) Deze opgave dank ik aan Mr. J. C. J. JOOSTING, Rijks-archivaris te Groningen, die mij bij deze nasporingen steeds zeer hulpvaardig ondersteund heeft.

2) Zie noot 4 op blz. 1218.

3) M. DE VERGIANO—DE HERCKENRODE, „*Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*”, I, p. 1033. Wellicht dezelfde, die van 1541—1546 pensionaris van Gouda was; zie: C. J. DE LANGE VAN WIJNGAARDEN, „*Gesch. en Besch. der Stad van de Goude*”, II, p. 301.

4) J. H. DE STOPPELAER, „*Inventaris*”, etc. (1838), I, p. 228.

5) J. H. DE STOPPELAER, *Ibid.*, enz. I, p. 256, 25, 260; III, p. 7, 26, 262, 276; Nos. 951, 955, 963, 975, 1016, 1053 en 1121.

6) Op 10 Juli 1518 wordt deze vriend o.a. door EEWOUT LIEVENSZ. VAN HOGELANDE, toenmaals baljuw der stad, op aanwijzing van den burgemeester ARENT JANSZ., opnieuw gerechtelijk vervolgd ter zake „van zekere groote, importune woorden van injurie”, en wegens „het verkragten eener jonge dochter te Aagtekerke”.

in de kerk van Westmonster te Middelburg, aan den burgemeester LIEVEN HUGESZ. VAN HOGELANDE, aan diens zoon EEWOUT LIEVENSZ., en aan de drie zooveen genoemde neven, „zekere groote importune woorden van injurie” toegevoegd, waarop, -- tot meerdere stichting der Paaschvierders, -- de vier heetgebakerde jongelui VAN HOGELANDE, „aan den ridder JAN VAN DOMBURG wonden, smarten, feiten en misdaden aangedaan hebben”, waarvoor zij op 25 Mei 1509 door de overheid der stad, en dus o. a. door hun eigen vader en oom, ter verantwoording werden geroepen.

Snelle rechtspraak schijnt ook bij onze voorvaderen geen sterk punt te zijn geweest! Want op 7 December 1509 werden EEWOUT LIEVENSZ. en zijne drie neven over deze aangelegenheid door burgemeesters en schepenen in raadskamer gekapitteld, wat blijkbaar niet veel uitwerking had, aangezien op 1 Februari 1510 zoowel de vader zelf, LIEVEN HUGESZ., als ook zoonlief EEWOUT beloven „zich te submitteeren aan het seggen van baillu, burgemeester, en schepenen”. Als intusschen op 5 Mei 1512 EEWOUT LIEVENSZ. zelf tot baljuw der stad benoemd wordt¹⁾, schijnt de zaak opnieuw te zijn aangevat, daar pas op 1 Juni 1513 „JACOB VAN DOMBURG en LIEVEN HUGESZ. VAN HOGELANDE en de zijnen, hunne oude geschillen submitteeren aan het seggen en de arbitragie van ADOLF VAN BOURGONDIË, heer van Beveren, Vlissingen, enz., en aan dat van FILIPS, bastaard van Bourgondië, heer van Blaton, Souburg, enz.” -- waarbij er binnen zes maanden uitspraak gedaan zal worden. Als wij dus onderstellen, dat inderdaad in het begin van 1514 de zaak beslecht is geworden, dan heeft dit onbelangrijke en particuliere geharrewar tusschen de heeren toch nog een vijftal jaren geduurd!

§ 3. De grootvader van onzen alchemist, EEWOUT LIEVENSZ. VAN HOGELANDE was, met deze en wellicht andere min of meer ruwe jeugd-souvenirs, allengs een invloedrijk, gezeten, en welgesteld burger der stad Middelburg geworden. Hij was eerst gedurende een zestal jaren tot baljuw der stad, en later tot lid der vroedschap verkozen. Nabij de Noorrdampoort had hij eene zoutkeet, of „zelhuis”; op 23 Juni 1526 krijgt hij, als „raadsman” der stad, in erfpacht „een tweekal dokken buiten de Noorrdampoort bij den oliemolen, om er eene zoutkeet of zelhuis te mogen timmeren, en ook zijne erfgenamen en latere rechtsverkrijgenden zijn gehouden den cijns te betalen, mits conditie,

¹⁾ J. H. DE STOPPELAAR, loco cit., II, 270; No. 997. Oorspronkelijk was hij voor drie jaren benoemd; doch hij heeft intusschen deze functie tot 14 Januari 1518 waargenomen, toen JAN JAN LAUWEREYSZ., burger van Middelburg, in zijne plaats kwam, zie loco cit., III, p. 32, No. 1139.

dat de stad in toekomstige tijden hare haven niet zal verleggen" ¹⁾. Intusschen is dat later toch geschied; immers op 7 December 1526 wordt hem, met eenige andere heeren, de opdracht gegeven om de stadshaven te verbeteren door het verleggen der dijken ²⁾. Hij bewoonde het huis „de Witte Hond” op de Lange Delft: zoo wordt o. a. op 8 Februari 1516 door burgemeesters en schepenen vergunning verleend, „aan baillu EEWOUT LIEVENSZ., om den voorgevel van zijn huis in de Lange Delft, genaamd „de Witte Hond”, 8 à 9 duimen voor de nevenstaande huizen aan de straat, te mogen vooruitzetten” ³⁾. In ieder geval moet EEWOUT LIEVENSZ. VAN HOGELANDE in het einde van 1531, of in het begin van 1532 overleden zijn, aangezien op 9 April 1532 in plaats van „wijlen den schepen EEWOUT LIEVENSZ., gekozen wordt zekere SEBASTIAAN PIETERSZ.” ⁴⁾.

§ 4. EEWOUT LIEVENSZ. VAN HOGELANDE had zeker twee, en wellicht drie zonen: JASPER EEWOUTSZ., JACOB EEWOUTSZ., en misschien nog FRANS (EEWOUTSZ.) VAN HOGELANDE, JACOB EEWOUTSZ. was, evenals zijn vader, koopman en zoutzieder te Middelburg, en een zeer gezien en invloedrijk man, die als schepen en raadsheer der stad meermalen genoemd wordt ⁵⁾. Zoo verleen burgemeesters, schepenen, en raad op 23 April 1538 vergunning aan JACOB EEWOUTSZ. VAN HOGELANDE, „hunnen medebroeder in de wet”, — om den stadswaterloop achter den boomgaard der Bogarden nevens zijn huis, genaamd de St. Christoffel, staande aan den Dam zuidzijde, te mogen overdekken, overwelfen, en fauteeren. Merkwaardige verhoudingen overigens in dien tijd van regentenfamilie's en particuliere privilege's! Op 13 Mei 1545 leent hij, — nota bene als „raadsheer”, — aan de stad 400 Vlaamsche ponden „tot avancement van den aankoop der ambachtsheerlijkheid Koudekerke”, op voorwaarde echter, dat de som hem in vier jaren zal worden gerestitueerd, en — dat hij en zijn gezin levenslang zullen worden vrijgesteld van den wijn-accijns! Op 10 Augustus 1546 vinden we dezen braven burger terug als gedeputeerde der stad in Brussel, waar hij pogingen moet doen „om het plakkaat op de Fransche wijnen, aangaande het aan Bergen op Zoom toegekende stapelrecht”, ten gunste van Middelburg gewijzigd te krijgen. Het gezelschap heeft zich daarbij te Brussel gewend „aan andere goede heeren en vrienden,

1) J. H. DE STOPPELAAR, loco cit., III, p. 101, No. 1360.

2) Ibid., III, p. 102, No. 1365.

3) Ibid., III, p. 7, No. 1053.

4) Ibid., III, p. 139, No. 1488.

5) Ibid., III, p. 196, 267, 288, Nos. 1674, 1900 en 1960.

die men echter met eene gratuiteit zal behooren te vereeren (sic!)"; — waarom de afgevaardigden der stad verzoeken daartoe van overheidswege duizend guldens beschikbaar te willen stellen" ¹⁾.

§ 5. FRANS EEWOUTSZ. VAN HOGELANDE, de derde zoon van EEWOUT, is circa 1541 gehuwd met ALYD CLAESDR. VAN ACHTTIENHOVEN (geb. in 1516); van hem is slechts bekend, dat hij in 1563 met zijne echtgenoot in Wieringen woonde" ²⁾.

Daarentegen is JASPER EEWOUTSZ. VAN HOGELANDE, de vader van onzen alchemist, voor ons van meer belang. Helaas weten wij ook van hem niet veel meer, dan dat hij in het bezit der heerlijkheid HOGELANDE was, en daar waarschijnlijk ook gewoond heeft; voorts, dat hij ongeveer in 1570 op vrij jeugdigen leeftijd moet gestorven zijn, en daarbij twee minderjarige zoons: JOHAN en EEWOUT naliet, onder wie zijne goederen, die toenmaals circa 81 gemeten en 161 roeden groot waren ³⁾, gelijkelijk werden verdeeld.

Volgens hetgeen men uit THEOBALD VAN HOGELANDE's weinig talrijke opmerkingen kan opmaken, werden beide knapen onder voogdij geplaatst van personen, die hunne taak serieus opnamen; en blijkbaar was het toezicht op hun doen en laten geenszins altijd naar den zin van onzen alchemist, die liever zijne tot mystiek en dilettantisme geneigde natuur wilde volgen, dan zich te laten dwingen; den hem voorgeschreven weg van ernstige en stelselmatige studie in te slaan ⁴⁾.

In elk geval kregen beide broeders eene goede voorbereidende opvoeding; zoowel JOHAN als THEOBALD VAN HOGELANDE toonen zin te hebben voor wetenschappelijken arbeid, en zij hebben hunne vrienden steeds in de kringen van geleerden en meer ontwikkelden gehad. Van beide broeders is tenslotte JOHAN eigenlijk beter en gelukkiger terecht gekomen. Sinds 1680 had hij zich met zijne uit Dordrecht afkomstige vrouw, AECHTE VAN BEAUMONT, met zijn zoontje JASPER dat op jeugdigen leeftijd overleed, en met zijn broeder THEOBALD,

¹⁾ In M. BALEN'S: *Beschrijving van Dordrecht*, I, 355, 356, komt onder de „loontrekkende raden" van Dordrecht ook voor: Mr. CORNELIS VAN HOGELANDE, in 1553. Of deze dezelfde is, die wij vroeger als raadpensionaris van Gouda en Rotterdam noemden, is onzeker. In elk geval is hij in 1555 gedeputeerde van Dordrecht in Brussel; zie: loco cit. II, p. 630.

²⁾ J. E. ELIAS, *De Vroedschap van Amsterdam* (1903), I, p. 132, 215, 226.

³⁾ Een gemet is 3942 M²; eene vierkante roede ca. 14.5 M². Het geheele bezit was dus ongeveer 32 H.A. groot.

⁴⁾ TH. VAN HOGHELANDE, *Historiae aliquot Transmutationis metallicaе, etc.*, Keulen (1604).

benevens 't dienstmeisje, te Leiden gevestigd ¹⁾. Inderdaad is volgens het *Album Studiosorum* der Leidsche Universiteit, THEOBALDUS HOCHLANDUS Middelburgensis op 9 Mei 1580, onder het rectoraat van JUSTUS LIPSIUS, als „student in de medicijnen en in de artes liberales” ingeschreven. JOHAN VAN HOGELANDE was te Leiden een man van aanzien: hij was zeer bevriend met CLUSIUS ²⁾, die, door zijne bemiddeling, sedert 1592 aan de Leidsche Universiteit verbonden was geworden; en voorts behoorde hij tot den kring van LIPSIUS, SCALIGER, DOUZA, HEURNIUS, RAPHELINGIUS; e.a. ³⁾. Ook werd hij blijkbaar in politieke kwestie's wel gekend; eene der personen, die in dit opzicht daarbij eenige rol speelden, is o.a. eene „princesse DE CHIMAY”. Toen Curatoren der Universiteit in 1591 trachtten, om CHARLES DE L'ECLUSE als hoogleeraar en als directeur van den Hortus aan de Leidsche Academie te verbinden, was het JOHAN VAN HOGELANDE, door wiens bemiddeling de onderhandelingen met den moeilijk tot dien stap te bewegen CLUSIUS plaats grepen ⁴⁾. Eerst na een einde-loos geschrijf, en na de inwilliging van de meest gunstige voorwaarden aan den zich toenmaals te Frankfort ophoudenden geleerde, gelukte het in het einde van 1592 CLUSIUS te bewegen, naar Leiden te komen. Hij zendt dan aan Curatoren eene collectie van ca. 250 verschillende zaden, om die in den Hortus uit te zaaien; en het is dan weder onder toezicht en leiding van JOHAN VAN HOGELANDE ⁵⁾ dat

¹⁾ In September 1581 woonden te Leiden, op de Achtergracht: JAN VAN HOGELANDE, rentier van Middelburg sedert ongeveer 1 jaar aldaar, AECHE VAN BEAUMONT syne huysvrouw, JASPER syn soontje, EEWOUT VAN HOGELANDE student sedert een jaar, en 't dienstmeisje'. Dat JAN en THEOBALD (EEWOUT) broeders waren, blijkt uit de nog te Leiden aanwezige brieven van VAN HOGELANDE aan CLUSIUS, waarin hij telkens over zijn broeder spreekt, en ten overvleede uit het reeds genoemde geschrift van 1604, dat in den vorm van een aan „zijn edelen, besten, vriendelijken, lieven broeder JOHANNES VAN HOGELANDE” gerichten brief is uitgegeven.

²⁾ CAROLUS CLUSIUS (CHARLES DE L'ECLUSE), geb. te Arras in 1524, en overleden te Leiden in 1609, was een beroemd botanicus, die sedert 1592 aan de Leidsche Universiteit verbonden was als hoogleeraar in de botanie en als directeur van den Hortus. Hij heeft o.a. veel gedaan voor de invoering van den aardappel in Europa. In de laatste jaren van zijn leven, was CLUSIUS, als gevolg van een ongeval, mank. Zie voorts mijn artikel over ANSELMUS BOËTIUS DE BOONT, noot 2, op pag. 651 van dit tijdschrift 15, (1918).

³⁾ P. BURMAN, *Sylloges Epistolarum a Viris illustribus scriptarum*, I, p. 326 (1727). In een brief van CLUSIUS aan LIPSIUS van 1594 staat: „SCALIGERUM, RAPHELINGIUM, DOUZAS salutavi. Iidem tibi plurimam salutem adscribi jusserunt, et HOCHELANDUS”; etc.

⁴⁾ *'s Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, No. 20: Edit. Dr. P. C. MOLHUYSEN, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, I, p. 70, 71, 193, 203, 204, 233; 's-Gravenhage (1913). Deze brieven hebben alle betrekking op de aanbiedingen van Curatoren aan CLUSIUS, en op zijne aanstaande komst naar Leiden. Tevens is eene volledige lijst van de in November 1592 door CLUSIUS naar Leiden gezonden plantenzaden bijgevoegd.

⁵⁾ Ibid., p. 72. CLUSIUS had in October 1592 aan VAN HOGELANDE over zijne aanstaande komst naar Leiden geschreven. Curatoren en burgemeesters

dit in het voorjaar van 1593 gebeurt, nog vóór CLUSIUS te Leiden is aangekomen.

§ 6. Het is thans, aan de hand der tot dusverre bijeengebrachte gegevens, mogelijk om de verdere familie-verwantschap der VAN HOGELANDE's te overzien, en hunne lotgevallen en die hunner Hollandsche nakomelingen te schetsen. Over THEOBALD's persoonlijkheid en levensomstandigheden zullen wij later nog uitvoeriger spreken. Volstaan kan hier worden met de mededeeling, dat hij in 1608 gestorven moet zijn, zooals waarschijnlijk ¹⁾ wordt uit de mededeeling dat JAN VAN HOGELANDE in 1608 ook de andere helft der goederen, die aan zijn broeder toebehoorden, erft; terwijl voorts uit de omstandigheid, dat JOHAN's zonen: CORNELIS en EDUARD VAN HOGELANDE in 1614 deze goederen erven, weer volgt, dat JOHAN in 1614 gestorven moet zijn ²⁾. THEOBALD is ongeveer in 1560, JOHAN in 1558 of 1559 geboren, zoodat geen der beide broeders erg oud geworden is. Uit THEOBALD's mededeelingen blijkt wel, dat hij een zwakke, wispelturige, zachtgeaarde, en tot droomerij en mystiek geneigde man was, die bovendien ongetwijfeld door zijn leven als alchemist zijne gezondheid nog ondermijnd heeft. Waarschijnlijk is de door BÜCHELLIUS in 1611 in de St. Pieterskerk te Leiden geziene grafzerk van de familie VAN HOGELANDE, die van THEOBALD's graf geweest. Hij is ongehuwd overleden; en uit de hier vermelde gegevens blijkt tevens, dat SORBIÈRE's meening ³⁾, als zou de Leidsche medicus CORNELIS VAN HOGELANDE ⁴⁾ 1590–1662, — later hoogleeraar

stellen op 15 November 1592 de toegezonden zaden ter hand aan PAEUW, om ze „by raede en goetduncken van JAN VAN HOGELANDE” in den Hortus te zaaien. Op 3 December 1592 zond CLUSIUS nog een pakket met zaden. In een brief van CLUSIUS aan Curatoren, gedateerd van 9 November 1592 (loco cit. p. 233) komen aanwijzingen voor omtrent den tijd en de wijze van zaaien: „facile a D. JOANNE AB HOGELANDE intelligit, cui horti cura delegata est; alioqui non sine damno fieret experimentum, et aliquot interea annorum periret labor; addo quod similia semina, potissimum Oretensia, non sine difficultate forsitan denuo adquiri poterunt”. Uit deze woorden spreekt eenerzijds het belang, dat CLUSIUS bij het welslagen dezer proeven had, anderzijds het onbeperkte vertrouwen, dat hij in VAN HOGELANDE's overleg en toewijding stelt.

¹⁾ M. F. LANTSHEER en F. NAGTGLAS, *Zelandia illustrata*, I, 254, 663 (1879).

²⁾ Inderdaad geeft het Begrafenis-register van Leiden: „(Begraven in) St. Pieters, 8 Sept. 1614, Jan van Hoghelande op Pieterskerckhoff”. Deze mededeeling dank ik aan den heer BLLEVELD te Leiden.

³⁾ SORBIÈRE, *Lettres et Discours*, Parijs (1660).

⁴⁾ CORNELIS VAN HOGELANDE werd in 1590 te Leiden geboren, en is in 1602 en in 1609 te Leiden als student in de letteren ingeschreven. Echter schijnt hij ook in de medicijnen gestudeerd te hebben; hij oefende later te Leiden praktijk als arts uit. Sinds 1640 was hij in kennis gekomen met DESCARTUS, tot wiens aanhangers hij al spoedig behoorde. SORBIÈRE bezocht zijn galenisch laboratorium te Leiden in 1642. Op de bibliotheek te Leiden is nog een brief van CORNELIS VAN HOGELANDE aan CONSTANTIJN HUYGHENS aanwezig, waarin door dezen over werken van ISAACUS HOLLANDUS inlichtingen gevraagd worden, doch waarvan de inhoud overigens voor ons van niet veel belang is.

te Leiden en sinds 1646 aanhanger en vriend van DESCARTES, — een zoon van THEOBALD VAN HOGELANDE geweest zijn, onjuist is. CORNELIS is de oudste zoon van JOHAN VAN HOGELANDE geweest; want diens eerstgeboren, naar den grootvader genoemde, zoon JASPER, stierf op jeugdigen leeftijd. EDUARD VAN HOGELANDE was de jongste der twee zonen van JOHAN. THEOBALD maakt op deze beide neven in zijne „*Historiae aliquot*”, enz. nog eene toespeling, die met de boven aangegeven familie-relatie's in algeheele overeenstemming is. CORNELIS VAN HOGELANDE woonde in 1659 nog te Leiden, in het Noordeinde; zijn broeder EDUARD echter had zich toen reeds te Wassenaar gevestigd. Op 3 Juli 1657 geeft Jhr. CORNELIS VAN HOGELANDE in het Noordeinde aan zijn broeder EDUARD zijn aandeel in de erfenis van hun neef BEENS te Dordt voor f 8000.—. In 1658 woonde EDUARD nog te Wassenaar; en op 8 Mei 1660 heeft de scheiding der door hen verkregen goederen plaats in de Langestraat (Waspik) en in Ysselmonde (Charlois). CORNELIS overleed op 27 Augustus 1662 ten huize van zijn broeder te Wassenaar; uit zijne nalatenschap is het gasthuis voor Rooms-Katholieken in de Boekhorststraat te 's Gravenhage (Warmoesstraat) gesticht ¹⁾. EDUARD maakte eenig voorbehoud met de aanvaarding van zijns broeders nalatenschap, aangezien CORNELIS blijkbaar op enkele zijner bezittingen, (o. a. in 1662 op eene hem toebehoorende ververij) geld had opgenomen. In November 1665 leefde EDUARD in ieder geval nog, daar hij dan genoemd wordt als erfgenaam van zijne nicht ANNA BEENS te Dordrecht.

Op grond van de thans vastgestelde familierelatie's laat zich de genealogie van dezen tak der VAN HOGELANDE's nu in breede trekken als volgt opstellen (zie blz. 1226 en 1227).

Op deze wijze zijn thans een vier-en-twintig-tal der leden van dit geslacht in hoofdlijnen gelocaliseerd; mogelijk dient dit schema later nog hier en daar gewijzigd te worden, wanneer meerdere en nauwkeuriger gegevens mochten ontdekt worden. Ofschoon in hoofd-trekken wel juist, wordt dus deze genealogie hier onder voorbehoud medegedeeld.

1) J. DE RIEMER, *Beschrijving van 's-Gravenhage*, I, 2. p. 580. De daar gevonden mededeeling, dat PIETER VAN HOGELANDE de stichter zou zijn, is volgens het Haagsche Gemeente-archief *onjuist*; deze is Jhr. CORNELIS VAN HOGELANDE „te Wassenaar”. De (officieele) datum van de stichting: 1669, is onzeker.

HUGE VAN HOGELANDE
(ca. 1420)

LIEVEN HUGESZ. VAN
HOGELANDE
(ca. 1445)
is in 1509 oudste burgemeester
van Middelburg, en leeft nog
in 1515

MARIA VAN HOGELANDE,
gehuwd met François van
WISSEKERKE

EEWOUT HUGESZ. VAN
HOGELANDE
(ca. 1450)

CORNELIS VAN HOGELANDE
Leeft nog in 1540, en is
in 1563 „loontrekkende raad“
de stad Dordrecht

EEWOUT LIEVENSZ. VAN
HOGELANDE
geb. ca. 1470, gest. 1532
Middelburg, baljuw en
heer aldaar, gehuwd met
N. VAN BOSCHUIZEN

MARIA VAN HOGELANDE,
gehuwd met François
RAESZ. VAN HAEMSTEDT

JASPER LIEVENSZ. VAN
HOGELANDE
geb. ca. 1472, gest. na 1515
Utrecht, huwde AGATHA
NIEUWERKERKE

LIEVEN LIEVENSZ. VAN
HOGELANDE
(Deze had drie zonen)

HUGE LIEVENSZ. VAN
HOGELANDE
huwde na 1508 met ADRIAAN
DE WERT VAN BLEESWIJK
Zij zijn te Hoogelande
graven.

ADRIAAN HUGESZ. VAN
HOGELANDE
(ca. 1450)

JAN ADRIAANSZ. VAN
HOGELANDE

HUGE ADRIAANSZ. VAN
HOGELANDE

PIETER ADRIAANSZ. VAN
HOGELANDE

JASPER EEWOUTSZ. VAN
HOGELANDE

geb. ca. 1510, gest. ca. 1570

JACOB EEWOUTSZ. VAN
HOGELANDE

Schepen te Middelburg,
koopman en zoutzieder aldaar,
in 1546 gedeputeerde der stad
te Brussel; enz.

FRANS EEWOUTSZ. VAN
HOGELANDE

huwt ca. 1541 met ALIJD CLAESD.
VAN ACHTTENHOVEN, geb. in
1516 en woonde in 1568 in
Wieringen

JOAN AB HOGELANDE

(1515-1578)

kanunnik, tesorier van St.
Marie, en sedert 1554 Raad in
het Hof van Utrecht

CORNELIS VAN HOGELANDE

Raadpensionaris van Gouda,
Rotterdam en Dordrecht

JOHAN VAN HOGELANDE

geb. ca. 1558 te Middelburg,
gest. begin September 1614 te
Leiden, waar hij sinds 1580
woonde.

Hij was gehuwd met ARCHTIE
VAN BEAUMONT uit Dordrecht

THEOBALD VAN HOGE-
LANDE

geb. ca. 1560 te Middelburg,
gest. 1608 te Leiden (?)

Was student te Leiden in
1580, in 1581 te Parijs, en leefde
langen tijd buitenslands als
Alchemist.

JASPER VAN HOGELANDE

geboren ca. 1579
en op jeugdigen leeftijd te
Leiden gestorven

CORNELIS VAN HOGELANDE

geb. 1590 te Leiden,
gest. 1662 te Wassenaar.
Medicus, later hoogleeraar te
Leiden, en Cartesiaan.

EDUARD VAN HOGELANDE

geb. te Leiden,
gest. na 1666, waarschijnlijk
1668 of 1669.

Hij woonde te Wassenaar.

§ 7. Na deze algemeene orienteering over de familie en het milieu, waarin THEOBALD VAN HOGELANDE thuis behoorde, kunnen wij ons thans nader met de persoonlijkheid van onzen alchemist bezighouden, zooals deze zich op grond van allerlei uitingen in zijne verschillende geschriften, en met behulp van mededeelingen in nog overgebleven brieven, laat afzonderen.

THEOBALD VAN HOGELANDE dan, is omstreeks 1560 te Middelburg geboren, als jongste zoon van JASPER EWOUTSZ. VAN HOGELANDE. De vader stierf reeds, terwijl hij en zijn broeder JOHAN nog minderjarige knapen waren, zoodat beiden onder voogdij gesteld werden, wellicht van hunnen oom JACOB EWOUTSZ. In elk geval schijnt THEOBALD te Middelburg zijn eerste opvoeding genoten te hebben, totdat wij hem in Mei 1580, onder het rectoraat van JUSTUS LIPSIUS, ingeschreven vinden als student in de medicijnen en in de letteren te Leiden, alwaar hij bij zijnen broeder JOHAN op de Achtergracht inwoonde. JOHAN VAN HOGELANDE, die vele relatie's in de geleerde wereld te Leiden had, heeft hem ongetwijfeld in kennis gebracht met den met hem zelf bevrienden LIPSIUS¹⁾; voorts werd de vriendschap tusschen JOHAN VAN HOGELANDE en CHARLES DE L'ECLUSE (CLUSIUS) allengs door den laatste ook op THEOBALD overgedragen, een feit, dat later nog van belang voor THEOBALD gebleken is, aangezien hij in opdracht van hem op een zijner reizen in Hongarije en Transsylvanië tal van Dacische inscriptie's moest verzamelen. Ook in later tijd voerden TH. VAN HOGELANDE en CLUSIUS met elkaar eene geregelde briefwisseling.

Uit wat THEOBALD VAN HOGELANDE hier en daar over zijn eigen persoonlijkheid zegt, blijkt wel, dat hij van nature onrustig en ongedurig was, met eene neiging om van den hak op den tak te springen, en in plaats van geregeld en serieus te studeeren, zich aan occulte en mystieke gedachten over te geven en als dilettant op allerlei gebieden van heele en halve wetenschap rond te snuffelen.

Lang heeft hij het dan ook te Leiden niet uitgehouden, en hij is — waarschijnlijk reeds in 1581 — naar Parijs vertrokken, alwaar hij, zooals hij zelf verhaalt, voor het eerst met de alchemistische litteratuur kennis maakte. Toch heeft het nog vrij lang geduurd, —

¹⁾ JUSTUS LIPSIUS was in 1547 te Isca geboren, en na eenigen tijd te Jena hoogleeraar in de historie en de welsprekendheid te zijn geweest, sedert 1578 aan de Leidsche Universiteit verbonden als hoogleeraar in de rechts-wetenschap. Later verliet hij Leiden plotseling, en na eenigen tijd in Duitschland te hebben doorgebracht, alwaar hij tot het katholieke geloof terugkeerde, werd hij hoogleeraar te Leuven, waar hij in 1606 overleed. Het aantal zijner werken is zeer talrijk; LIPSIUS gold als een der geleerdste mannen van zijne eeuw.

tot 1592 toe, — alvorens hij geheel en al zich aan de alchemistische praxis heeft overgegeven. Omtrent zichzelf zegt hij in zijne, in den vorm van een aan JOHAN van HOGELANDE gerichtten brief, geschrevene: *Historiae aliquot transmutationis metallicaee* van 1604 het volgende: „Dit toch is geen gering voordeel, dat men zoo verschillenden aanleg vindt: de een heeft eene neiging tot de Theologie, de ander tot Jurisprudentia; de eene tot de Medicijnen, de ander tot de Mathesis.

Fig. 2. CAROLUS CLUSIUS
(1524—1609).

Fig. 3. JUSTUS LIPSIUS
(1547—1606).

De een weer heeft zin om allerlei geheime kunsten te beoefenen, de ander om landbouwer te worden, en een derde wil een handwerk leeren. Want op die wijze zijn alle vrije kunsten uitgevonden, en aan den dag gebracht geworden. *Doch wanneer gij nu echter de gemoederen wilt dwingen om een anderen weg te gaan, — een waartoe zij niet geneigd zijn, — dan zult gij hun allen moed en wil benemen, zooals gij, lieve broeder, weet, dat mij overkomen is.* Want ofschoon ik van nature de neiging en den zin had, om de geheimen der natuur te leeren kennen, *zoo was ik toch voortdurend tegen mij zelve, doordat ik mij door andere lieden steeds tot iets anders liet bepraten, en ook door mijne voogden daartoe gedwongen werd.* Daardoor studeerde ik nu weer eens Rechten, en dan weer Medicijnen, en oefende ik mij in de kennis der planten; somtijds legde ik mij toe op de Mathesis, vaak ook op de Historie, teneinde mij daarmede te vermaken; *doch mijn gemoed vond geen rust, en mijn hart werd beklemd, daar mijn geheugen slechts zwak was, en ik datgene, wat ik met groote moeite gelezen had, al spoedig weer kwijt was, totdat, — nadat ik thans vóór twaalf jaren (d. i. dus in 1592) mij met allen ijver en energie op de Alchemie had toegelegd, waartoe God mij Zijne genade verleende om*

te pogen hare diepte te doorgronden, — ook mijn voorheen zoo te vergeefs heen en weer geslingerd gemoed tenslotte rust en vrede heeft gevonden. Maar hiermede wil ik mij niet verhoovaardigen door te zeggen, dat ik nu daarin ervaren ben; slechts wil ik bekennen, dat ik mij daarmede bezighoud, en alle moeite doe om de waarheid te zoeken. Wat echter door mij daarin van eenige beteekenis gepraes- teerd is, daarover zal het nageslacht oordeelen. Want wanneer iemand datgene, wat op deze kunst betrekking heeft, op juiste wijze heeft leeren doorgronden, dan zijn het onderzoek en de speculatie's in deze kunst voor hem eene zóó nuttige en aangename zaak, dat zij de menschen met geweld tot de erkenning van God's wonderwerken voert, zoodat hij al datgene, wat gewoonlijk door de wereld groot en hoog geacht wordt, geheel en al zal verachten en het voor onbeduidend zal moeten houden".

Dit beeld van den onrustigen, tot werkelijke geestesinspanning weinig geneigden, met weinig wilskracht en zelfbedwang begaafden man, die na lange jaren in Europa te hebben rondgezworven, tenslotte op rijpen leeftijd het eigenlijk nog tot niets degelijks gebracht heeft, ontmoeten wij telkens en telkens weer in THEOBALD's geschriften. Bovendien schijnt hij zwak van lichaam te zijn geweest, en slechts met middelmatige verstandelijke vermogens, te zijn begiftigd geweest, terwijl het gevaarlijke beroep van alchemist, — waarbij de onderzoekers zich in hunne onbekendheid met den nadeeligen invloed der giftige gassen en dampen, zonder voldoende voorzorgen aan de schadelijke werking van hunne laboratorium-atmosfeer blootstelden, — tenslotte zijne toch al zwakke gezondheid voorgoed ondermijnd schijnt te hebben, zoodat hij op nog betrekkelijk jeugdigen leeftijd aan den dood ten offer gevallen is. „Wie", — zoo zegt hij, — „zal reeds al de kwalen opnoemen, waarmede de rook en de stank en de dampen van het ruwe en gesublimeerde kwikzilver, alsook de aangrijpende werking van alle andere giftige stoffen, het langdurig voortgezette nachtwaken en de dagelijksche proefnemingen, het lichaam der alchemisten aantasten? Wie zal verhalen van de verbrandende werkingen, die van de sterke zuren of van de gloeiende metalen uitgaan? Wie van de zieleangsten, wanneer de alchemisten bemerken, dat hunne proefnemingen anders uitvallen, dan zij gehoopt hebben? Wie zal ook maar kortelijks de onnoemelijke kosten kunnen schatten, die nu eens besteed moeten worden aan glazen apparaten, dan weer aan ijzeren en vuurvaste aarden vaten, kroezen, kruiken, aan kwikzilver, aan uit allerlei verwijderde landen der aarde bijeen te brengen ertsen

van het goud en het zilver en van andere metalen, en aan dergelijke zaken, die de bedriegers en marktschreeuwers ook steeds uit verre gewesten willen meegebracht hebben, om aldus anderen beter te kunnen bedriegen?" En als hij over zijn ziekelijken toestand klaagt, die sedert 1594 steeds verergerd schijnt te zijn, gaat hij voort: „Quare omnes et singulos amice rogatos et monitos velint, ut Alchymiam tamquam pestem et carcinoma aliquod evitent, serpit enim ubi semel admiseris, et interiora hominis depascitur, rodit animum, nec quietem admittit spe ingentium bonorum, quae non secus atque metus magni vitam humanam non solum difficilem et laboriosam reddit, sed senectutem accelerat et mortem”¹⁾.

De laatste geschriften van VAN HOGELANDE verraden den reeds door tallooze teleurstellingen en deceptie's ontmoedigden en vermoeiden man, al heeft hij nimmer opgehouden, een overtuigd aanhanger van de principieele juistheid der alchemistische voorstellingen te zijn.

§ 8. Hij verhaalt ons verder, hoe hij te Parijs zijnde, toevallig met eenige alchemistische werken kennis maakte²⁾, en hoe hij, — zooals hij zegt tot zijne eigen schade, — allengs meer in den kring der alchemistische speculatie's getrokken werd. Het waren de geschriften van Graaf BERNARD VAN TREVISO³⁾, en meer in het bijzonder diens

1) TH. VAN HOGELANDE, *De Alchymiae Difficultatibus*, etc., (1594), p. 153, 154, zoo ook p. 161: „cum infiniti rem et tempus misere perdant, et hominum ludibriis se exponant, morbos et egestatem sibi ultro accersant, et senium accelerent”, etc. En: „Primum semetipsum examinet et consideret, num conditiones in artifice requisitas habeat, et ante omnia rei familiari prospiciat, ne si proposito vacuus maneat, egestate postea laboret, aut opus incoeptum dimittere cogatur”.

2) Ibidem, p. 23: „Sed idem mihi evenit, quod aliis non paucis: cum inveni mihi ad naturae secreta investiganda natura prono et mediocriter fortunæ bonis dotato, comitis Bernardi libellus gallicus fortuito Parisiis oblatus fuisset, miratus sum primo magnificum operis titulum, deinde curiositate motus insexpi, legi, relegi, in quo cum pauca ambigua, obscuritatis parum animadverterem; quinimo auctor ultro exhortaretur ad studium eius scientiae cui nulla alia esset comparanda, descriptis eius virtutibus, cum praeter divitias immensas, memoriam etiam et sanitatem polliceretur ferio illam inquiringibus, et adderet esse adeo facilem, ut vix credi possit, victus fui fateor, manus dedi. Maximo itaque studio confectim libros huius artis impressos aut manuscriptos quotquot invenire potui comparavi, et per aliquot menses diligenter evolui”.

3) BERNHARD, graaf VAN TREVISO, werd in 1406 te Padua geboren en stierf in 1490. Na langdurige omzwervingen, waarop hij vooral in de bibliotheken der kloosters nasporingen deed, met het doel, om de beschrijving van de bereiding van den Steen der Wijzen machtig te worden, — kwam hij in 1472 tenslotte, geheel geruïneerd naar Rhodos, waar hij, ondersteund door de geldelijke hulp van anderen, er in 1481 in geslaagd zou zijn, om het „groote werk” te volbrengen. Zijn vriend was zekere Dr. THOMAS VAN BONONIA, arts van KAREL VIII, met wien hij in drukke briefwisseling zou gestaan hebben. Zijne complete werken werden voor het eerst in 1565 te Antwerpen uitgegeven. Zijn „*De Chemia, opus historicum et dogmaticum, ex Gallico in Latinum simpliciter versum*”, verscheen te Bazel in 1583; VAN

commentaren op den bij alle alchemisten in hoog aanzien staanden „*Turba Philosophorum*” van ARISLAËUS (ca. 1150), welke zulk een invloed op hem uitoefenden, dat hij zich van zijne vrienden ging afzonderen, zich op eene eenzame plaats terugtrok, en daar in de Seine-stad zijne eerste alchemistische proefnemingen begon.

Doch ook hier liet zijn veranderlijke en wispelturige aard hem geen rust; en zoo verliet hij al spoedig Parijs, om zich naar Italië te begeven ¹⁾. Op die reis maakte hij kennis met tal van alchemisten, van wie hij hoopte, dat zij hem zouden inwijden in de geheimen hunner kunst; maar met teleurstelling en kennelijke ironie verhaalt hij, hoe die omgang hem weinig of geen profijt bracht, en de meesten dezer zoogenaamde adepten blijkbaar meer van hem, dan hij van hen kon leeren ²⁾.

Na aldus door bijna geheel Italië te hebben gezworven, keerde hij na twee jaren, in 1583, naar de Nederlanden terug, alwaar, zooals hij zegt: „*nova impedimenta aliquamdiu me retardarunt, quominus praxi incumbere possem*”. Van welken aard deze hinderpalen waren, verhaalt hij echter niet; doch laat zich gissen, dat ook ditmaal de in latere jaren telkens weer door hem genoemde oorzaak, n.l. *court d'argent* te zijn, daarbij een niet onbelangrijk gewicht in de schaal gelegd heeft. Na eenigen tijd echter is hij, waarschijnlijk te Middelburg, toch ijverig aan het werk met het zuiveren van een aantal voor zijne proefnemingen benoodigde stoffen, doch zonder eenig bevredigend resultaat ³⁾. Ten slotte zuivert hij zijn kwikzilver alleen door het te

HOGELANDE haalt bovendien zijne „*Philosophia naturalis metallorum, sive de Secreto philosophorum Opere Chemico*”, en zijn „*Responsum ad Thomam de Bononia*” aan; deze beide geschriften komen ook voor in GRATAROLO's „*Artis auriferae*” van 1572 en 1593. Voorts heeft men een commentaar van zijne hand op den „*Turba Philosophorum*”. Dat van HOGELANDE, die nergens jaartallen noemt, hier spreekt, van de jaren 1581 en 1582, wordt o.a. bevestigd door zijne opmerking (loco cit. p. 24): „*duos libellos Turbae Philosophorum nomine inscriptos haberem, unum quidem gallico idiomate, alterum latino, qui postea opera Petri Pernae Basileae impressus fuit . . .*”. Deze uitgave is namelijk van 1583.

1) loco cit., p. 27: „*Non quaerebam nisi tempus et commoditatem ut operi possem vacare, jamque secretum petebam et solitudinem, fugiens amicorum et sodalium consortia: quod cum diu ferre non possem, tandem juvenili fervore abreptus, et curiosus videndi et audiendi externa, peregrinationem institui, et in Italiam profectus sum*”.

2) TH. VAN HOGELANDE, „*De Alchemiae Difficultatibus*”, p. 27: „*Ubi cum licuisset multorum familiaritate et conversatione uti, qui chemica tractarent, omnes tamen sedulo vitandos putabam, cum censerem me nihil a quoquam, alios e contra a me plurima discere posse*”.

3) loco cit., pag. 27, 28: „*Tandem tamen incoepi, et primo quidem quoniam materialium purgationem desiderari cogitabam, auri unciam per antimonium probe depurgati in folia jussi deduci, Argentum vero vivum initio a sale communi, mox cum nihil proficere me viderem, a sale et vitriolo sublimare, sublimatum revivificare conatus sum*”. Hieruit blijkt wel, dat zijne praktijken

persen door zeemleder, en amalgameert daarmede goud in den vorm van foelie, — alles getrouwelijk volgens de voorschriften van BERNARD VAN TREVISIO: „Mercurius Solem foliatum destruit omnem, hunc solvit, molliit, animam de corpore tollit”.

Al zijn best doet hij daarbij, om een te sterke verhitting te vermijden, en om integendeel de temperatuur zoo laag mogelijk te houden. Bij dit alles zijn het weer biologischè, aan het planten- en dierenrijk ontleende analogieën, die hem als leiddraad strekken: „Putabam autem maxime ad rem facere, si non excalefacta, sed frigida omnia miscerentur; nam cogitabam nihil stultius posse fieri quam vehementi igne in principio operis materiam adurere quam lentissimo igne regendam et *ad instar nutritionis ovorum* forendam docent Sapientes; iisdem dicentibus, cavendum esse *ne flores eius combutantur* in initio”. Alles wordt, volgens de regelen der kunst, in gesloten en verzegelde vaten uitgevoerd, die in den „athanor” of chemischen oven geplaatst worden, en hij bestudeert daarbij vooral de gradueele kleursveranderingen der massa ¹⁾.

Deze proeven kostten hem blijkbaar zeer veel geld; als hij zich dit eindelijk, ook al tengevolge van den oorlogstoestand, niet meer verschaffen kan, terwijl het ook onmogelijk blijkt, om nog geslagen goud uit Antwerpen te laten komen, wordt onze alchemist aldus door de omstandigheden tenslotte genoodzaakt ²⁾, om zijne proeven

geene andere waren dan die van alle alchemisten van dien tijd: het *sal*, het *argentum vivum* en sommige *zuavel* verbindingen, als de *antimoonglans*, speelden daarbij eene hoofdrol. Ook de voorstelling, dat eene zekere „verwantschap” tusschen de gebezigde stoffen eene noodzakelijke voorwaarde was, ontbreekt bij hem niet: „cogitavi tandem non posse eum (d.i. het kwikzilver) melius purgari aut sublimari quam ab auro *cum quo maximam habere affinitatem* dignoscitur, dicente Gebro: eligendam esse materiam cum qua maxime conveniunt spiritus sublimandi et cui permisceantur profundius, quoniam illa materia cui magis uniuntur potentior est in retentione foecum, quam cui non”. Op te merken is hier, dat hier en elders bij hem het woord *faeces* gebezigd wordt, — eene uitdrukkingswijze, die juist in dien tijd algemeen ingang gaat vinden voor de vaste verontreiniging, die bij het transmutatieproces moet afgescheiden en verwijderd worden, opdat de qualiteiten van het goud tenslotte te zuiverder zullen overblijven.

¹⁾ loco cit., p. 30: „Coniunctis omnibus in vitro oblongo hemetice sigillato, et athanori imposito incoepi lentam subministrare ignem multis modis antea a me tentatum. „Deinde in decoctione colores paulatim emergentes in superficie mercurii apparere coeperunt, ita ut duas materias agere et parti inter se manifeste conspiciere viderer. Tercio die maiorem superficiei partem occupari vidi tribus coloribus, viridi imprimis, rubro et cinereo, non confusis quidem sed terminis suis distinctis et iridis alioqui coloribus non absimilibus”.

²⁾ TH. V. HOGELANDE, „*De Alch. Difficultatibus*”, „cum error ille sive ludibrium oculis oblatum multoties postea laborum et sumptuum mihi causa fuerit” (p. 30). En: „cum multis premerer difficultatibus, praecipue vero rei nummariae, propter bellum non expectatum in Belgio exortum”. Het laatste slaat wel op de vorderingen, door de Spanjaarden in de Zuidelijke Nederlanden in die jaren gemaakt.

gedurende de eerstvolgende jaren, — tot 1587 toe, — te staken. Gedurende dien tijd vertoefde hij in de Nederlanden, waar hij, zooals uit sommige zijner uitlatingen blijkt, van de zijde zijner familie nu juist niet veel weerklank en aanmoediging voor zijne alchemistische neigingen vond. En dan openbaart zich ook voor het eerst bij hem eene groote lichamelijke zwakte, — niet onwaarschijnlijk een vergiftigingsverschijnsel, — waartegen hij met geene artsensij beterschap bespeurt.

Geen wonder, dat thans ook het denkbeeld van *de bereiding van het „alheilmiddel“* zich sterk bij hem op den voorgrond gaat dringen: het beheer zijner bezittingen wordt door hem aan anderen opgedragen, en wederom trekt hij zich terug uit den kring zijner vrienden en bekenden, om zijn alchemistischen arbeid opnieuw aan te vangen ¹⁾.

Als echter al zijne bemoeiingen niet slechts vruchteloos zijn, doch hij zelfs zijne vroegere resultaten niet meer kan reproduceeren, komt bij hem het vermoeden op, dat de oorzaak daarvan in de geaardheid van het gebezigde *kwikzilver* gelegen is, en dat hij meer aandacht moet gaan schenken aan de *bijzondere vindplaatsen* daarvan ²⁾. Als hij tenslotte geheel zonder geld is, associeert hij zich met een vriend ³⁾, die zich laat overhalen om de proef nog eens te doen met uit Spanje afkomstig kwikzilver, waarvan hij dan ook na enkele maanden, voor tien Spaansche goudguldens vier pond weet machtig te worden. En als ook bij deze proeven het resultaat nihil is, verschaffen zij zich door bemiddeling van op alle deelen der wereld varende zee-
lieden ⁴⁾, kwikzilver van allerlei vindplaatsen en herkomst, en worden

1) Ibid., p. 30: „Sed variis districto mihi curis et negotiis septennium elapsum est, quo nihil tentare licuit. Tum vero valetudine prospera, in adversam commutata, cum nullum ex vulgari medicina auxilium sentirem, me multa experto et peiora timente, celebrem illam et tantopere decantatam et omnium morborum profligatricem et universalem desiderare coepi, quam si modo adniti vellem mihi non incognitam et facilem credebam“.

2) loco cit., p. 31: Itaque procuratione negotiorum meorum aliis demandata, secedens ab amicis, dum via superius descripta procedo, primum attractivam illam vim quam ante septennium in argento vivo admiratus fueram deesse conspicio, nullamque decoctione alterationem invenio; repetō ter, quater, imo saepius, nunc aurum culpando, nunc aliud sed frustra“.

3) loco cit., p. 32: „Sed cum me imparem sumptibus futurum timerem fortunis meis in hac publica calamitate afflictis, rem ad amicum quendam meum, quem sciebam clam chemias operationibus vacantem defero, acceptaque fide narro quae mihi evenierint, dicoque rem nullius esse difficultatis, modo argentum vivum minerale Hispanicum haberi possit. Ille negotium suscipit se suis impensis id procuraturum; et post aliquot menses quattuor librae illi transmittuntur, pro duobus aureis cum dimidio singulae, ita ut quattuor ille librae decem aureis Hispanicis illi constarent, sed nihilo meliore eventu“.

4) loco cit., p. 32: Non tamen animo frangimur, nautis pluribus in diversas orbis partes tendentibus negotium damus, ut undecunque nobis libram unam aut alteram adferant, dato pretio. Sed frustra tentatis omnibus *per biennium*, cum nihil proficeremus, eadem semper reperta argenti vivi natura, ego ipse Germaniae mineras adire, orumque differentias praesens agnoscere, et si quid peculiare una ab altera haberet investigare decrevi“.

de proefnemingen aldus gedurende twee jaren, van 1587 tot 1589, onafgebroken voortgezet. Tenslotte komt VAN HOGELANDE op het denkbeeld, om persoonlijk de verschillende vindplaatsen van het kwikzilver en het cinnaber, met name die in Oostenrijk en Duitschland, te gaan bezoeken, teneinde er aldus achter te komen, of het uit deze verschillende oorden herkomstige metaal, ook wellicht andere eigenschappen vertoont.

§ 9. Het was dus dit doel, dat aan VAN HOGELANDE voor oogen zweefde, toen hij in 1589 het eerste gedeelte zijner groote zwerftocht door Europa begon, op welker tweede helft nog enkele van zijne, uit verschillende oorden aan CLUSIUS gerichte en nog te Leiden aanwezige brieven, betrekking hebben. Enkele deelen van een Latijnschen en een Franschen brief, zijn in fig. 4 en 5 hiernevens weergegeven.

dubio plures si literas meas per art. septem mensibus ante receperem. nam cum iuxta
 Serenissimi Principis aliquot iarent in quo neglecta, postea in Palatii eiusdem
 structura vice alteri faxerim assumptus sunt. quemadmodum idem factum est in adip.
 illustris D. Balthazari Batthoni palatini praevidi Principis. Ego in fide qua
 potui quas reperi descripsi. et imitatus sum. praeterquam quod lineas aequales charac-
 teribus meis ita assignari non potui. quod tu rogatione quis facile percipere potest.
 formas item faxerim non ita apte delineare sciam, sed quae in illis rebus veritate ex-
 pante illas describentes. Peroror ut quicquid per te consulas. et si qua in re
 hic etiam tibi scribere praestare possit, ut mihi sed libere perscribas, et inuenies me
 ad tua paratissimum. Si per Praga literas fore dei mittendus putes, dirige
 illas sicuti hactenus in Bohemiae des Heeren Hans Hünig, by S. Johans
 Kirche am Golden Weg in inscribere ut S. Vale. Datum Constantiae 29
 Junii 1591

Tibi dedicissimum,
 Iacobus de Hogelande.

Fig. 4.

Men kan zich afvragen, vanwaar hij voor deze onderneming de middelen ontving? Daarentrent laten zich slechts gissingen maken.

Zeker is het, dat hij op deze reis, onder auspiciën van CLUSIUS, waarschijnlijk voor LIPSIIUS, Romeinsche inscripties verzamelde te Alba Julia (Apulum; Karlsburg) in Dacië; en voorts blijkt uit een zijner brieven, dat hij zich in Hongarije in 1590 van eene politieke

missie der Staten-Generaal gekweten heeft ¹⁾. Wellicht, dat hij, behalve de financieele hulp van invloedrijke familieleden of vrienden, ook voor deze diensten geldelijk beloond werd. Een feit is het, dat hij tusschen 1589 en 1592, — in welk jaar hij zich te Keulen vestigde, — steeds gereisd heeft. Zijn eerste doel was daarbij het mijn-district in Idria, waar hij de kwikmijnen, op eene dagreis van Görz,

*Vostre amitié, d'autant plus, que m'assurant que vous serez bien marry qu'elles m'en
sont. Parquoy il vous plaira me refaire s'il vous plaît, que, dans la liste, de
l'envoyé a mes freres, y en aye un mot par lequel les plantes antiseptiques ou qui s'adaptent
médicamenteusement pour l'empyrique sous autres manifestations, ou qui se la vent
d'usage, car il adviendrait par trop souvent que les médecins, et les pharmaciens, se
visitez. Surquoy attendant bien mes de répondre, je prie que vous les priez
de vous maintenir*

*Monsieur de l'Esche de la Cour, et vous donner l'assurance et m'assurant de vous
De Cologne le 10e de Septembre 1592*

*Je suis vostre amy et serviteur
Johann de Hogelande*

Fig. 5.

bezocht, aangezien MATTIOLI ²⁾ het aldaar gewonnen kwikzilver als voor alchemistische doeleinden bijzonder geschikt had aangeprezen.

Daartoe trekt hij dan door Lotharingen en den Elzas, dan door

¹⁾ Zie VAN HOGELANDE's brief aan CLUSIUS, gedateerd van 29 November 1591 (Handschr. der Leidsche Univ. Bibl.). Hij verhaalt o.a. dat hij in April 1591 gedurende 10 dagen te Nagy-Bánya vertoefde, en dat hij zich vervolgens naar Kaschau begaf, waar hij zich moest kwijten van eene opdracht, hem door de Staten der Nederlanden gegeven. Uit een en ander blijkt, dat hij in elk geval in 1591 al in Dacië geweest is, en daar o.a. Romeinsche inscriptie's afschreef, nabij het paleis van Bathory. Zie ook: P. BURMAN, *Sylloges Epistolarum a viris illustribus scriptarum*, I, 315 (1727). Noot bij een brief van CLUSIUS aan LIPSIUS, van 7 April 1588. BURMAN merkt daarbij op: „Dacias etiam inscriptiones Albae Juliae repertas adjecit, quas collegerunt D. APOLONIUS MENABIUS Medicus, et THEOBALDUS HOGELANDUS, curante CLUSIO, annis 87 et 91 supra 1500”. Blijkbaar heeft het eerste jaartal betrekking op MENABIUS, het laatste op VAN HOGELANDE, en is, wellicht juist, reeds op 1590 te stellen. Een ingesteld onderzoek leerde, dat in de Resolutiën van de Staten-Generaal van 1588—1593 niets over die aan VAN HOGELANDE opgedragen missie naar Zevenburgen vermeld is.

²⁾ Bedoeld is hier de Italiaansche botanicus PIETRO ANDREA MATTIOLI (1500—1577), vooral bekend door zijn in 1554 verschenen „*Commentarii in 6 Libros Pedanii Dioscoridis de Materia Medica*”.

Zwitserland naar Lombardije, waar hij de groote steden bezoekt; vervolgens over Venetië en door Tyrol naar Görz in Idria, alwaar hij het winnen van het kwikzilver ziet, en waar hij van den aartshertog KAREL, vijftien pond daarvan ten geschenke krijgt. Met dezen schat aanvaardt hij den terugtocht door Karinthië en Beieren; hij neemt zijne route over Schönbach, Meissen, door Vogtland en Saksen, om het fraaie, aldaar gevonden cinnaber te verkrijgen; vervolgens gaat hij naar Nürnberg, waar hij een stuk van het mineraal, twee pond wegende, weet machtig te worden, en dan naar Kreuznach in de Pfalz, van waaruit destijds veel kwikzilver in de Nederlanden geïmporteerd werd, om zich daarop naar Keulen te begeven, alwaar hij, — zoo goed en zoo kwaad als de slechte tijdsomstandigheden het hem veroorloven, — zich voortaan denkt te vestigen. Na een deel van zijn materiaal te hebben afgestaan aan een vriend aldaar, waarmede hij vroeger had saamgewerkt, zetten beiden zich in 1589 te Keulen opnieuw aan den alchemistischen arbeid; maar ook thans, — na alle moeite van een jaar reizen, — zonder eenig positief resultaat, — wat VAN HOGELANDE thans „aan de listen van den Satan” toeschrijft. Duidelijk blijkt het, dat de beide mannen, evenals alle alchemisten vóór hen, het geheele uit te voeren proces als eene „kleuring” der metalen beschouwden.

Als echter de proefnemingen te Keulen steeds zonder gunstigen uitslag blijven, oppert de vriend het denkbeeld, dat er wellicht in Hongarije en Zevenburgen beter materiaal te krijgen zal zijn. VAN HOGELANDE, bij wien thans eenige twijfel aan de juistheid van den ingeslagen weg begint wakker te worden, besluit, om opnieuw op reis te gaan, hopende aldus van den gerezen twijfel bevrijd te zullen worden ²⁾.

Kort daarop sterft zijn medewerker, en begint hij het tweede gedeelte van zijn zwerftocht, thans door Oostenrijk, Hongarije en Zevenburgen (Transsylvanië), alwaar hij door den chef van het mijnwezen, zekeren SIMON GENGA uit Urbino in Umbrië, die bij den Poolschen koning STEPHANUS BATHORY ³⁾, en daarna bij SIGISMUND BATHORY van Zeven-

1) *De Alchymiae Difficultatibus*, p. 34: „Ibi igitur fixa pro temporis ratione sede multa tentavi, sed ut brevibus absolvam, nihil profeci. Amicus tamen meus simili arte daemonum, ut credi parest, ludificatus...., etc.

2) TH. VAN HOGELANDE, *De Alch. Diffic.*, p. 35: „ego ut semel animum meum tam gravi cura exsolverem, et certi aliquid statuerem, num artem ulterius prosequi vellem, an in totum abdicare, illuc proficisci constitui. Sed vix animi propositum amico perscripseram, cum is vita concedit.”

3) STEPHANUS BATHORY was in 1576 te Krakau als Koning van Polen gekroond, en stierf in 1586. Ook deze passage bij VAN HOGELANDE, waarin van wijlen den Koning STEPHANUS BATHORY gesproken wordt, bewijst, dat mijne tijdsbepalingen van VAN HOGELANDE's lotgevallen juist zijn. Wat de missie voor de Staten-Generaal betreft, zoo is tot dusverre daarvan in de Resoluties der Staten-Generaal van 1588—1593 niets naders gebleken.

burgen in dienst was, gastvrij ontvangen en overal welwillend voortgeholpen werd, zoodat hij de mijnen alle volledig kon bezichtigen. Van 1590 — 1592 vertoefde VAN HOGELANDE in deze streken, verder in Polen, Silezië en Bohemen, alvorens hij weder naar Keulen terugkeerde ¹⁾. Het is op dit gedeelte zijner reis, dat de te Leiden bewaarde brieven aan CLUSIUS betrekking hebben. Boven werd reeds medegedeeld, hoe hij te KASCHAU kwam; hij verhaalt verder in dienzelfden brief, hoe hij aldaar eenigen tijd door den graaf van HARDECK werd opgehouden, voorts dat hij vandaar naar Krakau ging, alwaar hij zich twee maanden ophield, daar hem wegens de pest-epidemie in Polen en Hongarije het overschrijden van de Silezische grens verboden werd; en hoe hij van Februari tot November met ischiatische koortsën ziek te bed heeft gelegen. Als bekende te Weenen, aan wien zijn brieven geadresseerd moeten worden, noemt hij zekeren HOFFNAGEL; evenzoo geeft hij zijn adres te Praag op bij JOHANNES HEUNICKX, ten huize van JASPER TRUSALDUS in de Sint Annastraat in „de Witte Leeuw”; en op zijne terugreis zal zijn adres daar zijn bij ADAM NIEWALT, ten huize van denzelfden HANS HEUNICKX, thans bij de St. Johanskerk aan den Hollen Weg.

De tweede brief is geschreven op 10 September 1592, na zijn terugkeer uit Oostenrijk en zijne komst in Keulen. Evenals in den eersten brief, vermeldt hij ook hier de goede ontvangst van de brieven van zijnen broeder JOHAN, en hij verhaalt, hoe eene zending plantenzaden, te samen met eene geheele politieke correspondentie, waarin de reeds vroeger genoemde prinses DE CHIMAY betrokken is, en die o. a. voor den koning van Navarre en dien van Engeland bestemd was, omstreeks half Juli verloren ging, doordat de soldaten den koerier bij Geertuidenberg gevangen namen, en de geheele cassette geroofd hebben.

In een brief van 5 November 1592 uit Keulen aan CLUSIUS geschreven, bericht hij, hoe hij een nieuw pak zaden, thans niet per koerier, maar

Volgens den bibliothecaris Dr. J. S. THEISSEN, alhier, wien ik voor zijne bereidwillige hulp bij dit onderzoek gaarne mijn vriendelijken dank betuig, hangt die opdracht misschien samen met eene actie tegen het gezag der Habsburgers, bij wier verzwakking de Nederlanden belang hadden. Juist in 1591 was de toestand in de monarchie zeer onzeker; in dat jaar heeft o. a. de inval plaats van den vorst van Bosnië in Kroatie, en komen Hongarije en Zevenburgen in opstand tegen het gezag van RUDOLPH II, die sedert 1576 keizer was, en wiens macht, wegens zijne verwaarloozing der staatszaken als gevolg van zijne mystieke en occulte neigingen, al duchtig aan het tanen was, en door intrigues en complotten meer en meer werd bedreigd.

¹⁾ *De Alch. Difficultatibus*, p. 35: „Coloniam redii consumpto in posteriori peregrinatione triennio, et ex eo tempore quo Belgio discessi fere sexennio. Tandem cum viderem argentum vivum ubique fere idem, incoepi ea quae mihi evenerunt attentius perpendere, et diaboli illusiones timere, qui circa frivola et mendacia homines bonae alioqui voluntatis detineri cupit”.

door middel van een wijschap op Dordrecht, en aan JOHAN VAN HOGELANDE geadresseerd, naar Holland heeft gezonden. Het pak is in handen gekomen van den apotheker HENDRIK OPMEER te Amsterdam, die blijkbaar getracht heeft het te verduisteren. Waarschijnlijk zijn deze zaden, evenals de vroeger door CLUSIUS gezondene, wel voor den Leidschen Hortus bestemd geweest. CLUSIUS zelf bevindt zich, blijkens den brief te Frankfort, „in die behausing von Doctor VETTER op den Olden Korenmarckt”. Ook in dezen brief is er weer sprake van eene correspondentie aan de prinses DE CHIMAY. Volgens eene aantekening van CLUSIUS buiten op den brief, werd deze door hem op 26 November beantwoord, terwijl hij een pak zaden aan JOHAN VAN HOGELANDE toezond, die blijkbaar in den Hortus te Leiden uitgezaaid moesten worden.

§ 10. Het is na deze groote reis, en na het wederom mislukken van zijne proefnemingen te Keulen, dat THEOBALD VAN HOGELANDE, na opnieuw de studie der alchemistische schrijvers te hebben opgenomen, toch wel gaat inzien, dat hij, wat hij op verre reizen gezocht heeft, even goed thuis had kunnen leeren: n.l. dat de hier ingeslagen weg *niet* tot het begeerde doel voert¹⁾, daar het kwikzilver tenslotte overal hetzelfde is, en de alchemisten met hunne symboliek toch blijkbaar iets anders hebben bedoeld dan louter voorschriften te geven voor stoffelijke transformatie's. Moedeloos en teleurgesteld ontraadt hij daarom aan zijn lezers het beoefenen der alchemistische praktijk, daar zij anders eveneens een speelbal van den duivel zullen worden, — óók al zouden zij in den beginne meenen, eenige aanvankelijke resultaten te hebben verkregen.²⁾ Want daar er toch niet één onder de tienduizend alchemisten is, die het voorgestelde doel bereikt heeft, zou er daar niet veel meer kans zijn, dat de lezer, met die tienduizend, al zijne moeite verspilt, dan dat hij, met dien enkele, het begeerde verwerven zal?³⁾ Toch twijfelt VAN HOGELANDE ook

1) *De Alch. Difficultatibus*, p. 36: „Itaque cum ad libros recurrissem quos a multis retro annis non videram aucto nonnihil tot experimentorum eventibus judicio, et praxem qualemcunque lectioni conjungerem, tandem divina favente gratia, sulphur philosophorum agnoscere incoepi, et eorundem scripta de die in diem melius intelligere, vidique frustra ne per tam longinqua et difficilia itinera quaesivisse, jamdudum domi haberem”.

2) *Ibid.*, p. 37: „Proinde consulo ut artem quisque daemonis illusionibus adeo obnoxiam vitet vel saltem ne primis progressibus quos sibi animo proposuit nimium fidat, nisi ratio evidens appareat, et opus reiteratum feliciter succedat”.

3) *Ibid.*, p. 153: „Et cum ne unum quidem e decem millibus qui chemica tractant, propositum sibi finem consequatur, an non potius timendum est, ne cum decem millibus operam ludas, quam cum unico illo rem quaesitam obtineas?”

nú nog geen oogenblik aan de waarheid van de alchemistische leerstellingen; doch hij zoekt blijkbaar de oplossing van de gestelde vraagstukken thans langs den weg der mystische interpretatie.

§ 11. Omtrent VAN HOGELANDE's alchemistische werken vindt men in de litteratuur slechts verwarde, en ten deele zéér gebrekkige opgaven. In het geheel heeft hij een viertal werken nagelaten, waarvan drie onder zijn eigen naam geschreven zijn, en één onder een pseudonym, n.l. dien van EWALDUS VOGELIUS.

In 1594 verscheen te Keulen zijn eerste geschrift, hetwelk voor de kennis van zijn levensloop, van alle wel de meeste gegevens bevat, en dat dus al meermalen werd geciteerd. Het bedraagt den titel: THEOBALDUS DE HOGHELANDE Middelburgensis, *De Alchemiae Difficultatibus Liber, in quo docetur quid scire, quidve vitare debeat verae Chemiae studiosus ad perfectionem aspirans: et multae Philosophorum Propositiones obscurae et difficiles explicantur.* Coloniae Agrippinae, apud HENR. FALCKENBURG. (1594). 8°. Eene Duitsche vertaling hiervan verscheen er in 1600 bij JOHANN SPIESS te Frankfort, onder den titel: „Von den Arwegen der Alchemisten / Das ist: Wohlbedenckliche Erinnerung / welcher gestalt vor der unersahnen bund vermeinten Alchemisten üblichen bund doch nichts nutzigen Practicken / neben dero hinderlichen Zufallen / so ihnen aus mangelung der Kunst und Verstandß taglichen obligen / sich manniglichen zu verhüten habe, etc. Erstlich durch den Hochgelahrten Herren Theobaldum de Hogenlande Middelburgensem in Lateinischer Sprach beschriben / nun mehr ader allen der Alchimey Kunst erfahren und unersahnen in Hochdeutsche Sprach gantz treulich verßetzet / Durch Johannem Hippodamum Cheruscum”.

In 1595 verscheen bij denzelfden uitgever te Keulen, een werk, dat den titel had: EWALDUS VOGELIUS BELGA: *De Lapidis Physici Conditionibus Liber, quo duorum abditissimorum Auctorum Gebri et Raimundi Lulli methodica continetur explicatio et Chymistarum omnium opera tanquam ad normam examinantur, virum in perfectionis via consistent, nec ne”.*

Dit aan den Spaanschen ridder GUILIELMUS DE SANCTO CLEMENTE opgedragen werk is eigenlijk een commentaar op een der werken van den pseudo-GEBER, en op die van RAYMUNDUS LULLIUS, waarin de schrijver eene uitvoerige interpretatie geeft van de opvattingen der alchemisten van zijn tijd, en van de symbolieke en veelal onbegrijpelijk-schijnende uitdrukkingen der middeleeuwsche alchemistische schrijvers. Het geheele werk is en in opzet, en in stijl, inhoud, en

algeheelen habitus zóó zeer analoog aan het zoo straks genoemde werk van VAN HOGELANDE, dat er geen twijfel kan bestaan, of in beide gevallen is dezelfde persoon aan het woord.

Dat beide boeken door denzelfden schrijver zijn vervaardigd, kan nog door andere gronden worden gestaafd. In zijne „*Historiae aliquot*” van 1604 zegt VAN HOGELANDE o.a.: „Begeert gij echter de wonderbaarlijke werkingen van den Natuurlijken Steen der oeroude Wijzen te kennen en te verstaan, en hoe hij zoo ras alle metalen en het kwikzilver vermag te doordringen, zich met hen vereenigt, en hen tot koking (coctio) brengt, dan moet gij mijn „boek over de Zeven Conditie’s van den Steen der Wijzen” lezen, benevens wat ik over de „Moeilijkheden en Bezwaren der Alchemie” geschreven heb, en wat ik nog, wanneer mij God daartoe het leven zal willen laten, tegen de leer van PARACELSUS en tegen JOSEPH MICHELI van Lucca wil schrijven en in druk geven”¹⁾.

Inderdaad, bestaat nu het „*Liber de Lapidis physici Conditionibus*”, uit zeven hoofdstukken, in elk waarvan ééne der zeven „conditiones” wordt behandeld, waaraan de Lapis Philosophorum moet voldoen; en daar er geen ander werk van dien aard van VAN HOGELANDE bekend is, is het wel zeker, dat hij in den boven aangehaalden zin op het in 1595 te Keulen verschenen boek doelt. Werkelijk vindt men daarin dan ook de polemieken tegen PARACELSUS, en wel op analoge wijze gevoerd, als waarop VAN HOGELANDE zich in zijne andere werken tegen PARACELSUS’ opvattingen pleegt te uiten. Ten overvloede wordt ook door VAN DER LINDEN²⁾, in diens overzicht der medische werken van 1662, EWALDUS VOGELIUS niet slechts als schrijver van het zooveen genoemde boek, maar ook — en wel ten onrechte, -- als schrijver van de „*Historiae aliquot*” genoemd, en in elk geval met THEOBALD of EWALD VAN HOGELANDE vereenzelvigd.

Kan dus aan de identiteit van beide schrijvers wel geen redelijke twijfel meer bestaan, zoo blijft het toch duister, wáárom VAN HOGELANDE, op zijn geschrift van 1594, dat van 1595 onder een pseudonym liet volgen? In het boek van VOGELIUS is elke toespeling op het leven van den schrijver zorgvuldig vermeden, — in tegenstelling van wat het geval is met het werk van 1594. Het *Liber de Con-*

1) JOSEPH MICHELI, door VAN HOGELANDE verkeerdelijk MICHAËL genoemd, was een italiaansche arts en chemicus uit Lucca, die van 1580—1602 leefde, achtereenvolgens in Antwerpen, Londen en Middelburg, en die een ijverig aanhanger van PARACELSUS was.

2) T. A. VAN DER LINDEN, „*De Scriptis Medicis Libri duo*”, Amsterdam (1662), I, p. 164.

ditionibus" is rein zakelijk, en eene zeer lezenswaardige commentaar voor eenieder, die zich van de beteekenis der oud-alchemistische zinswendingen op hoogte wil stellen. Oogenschijnlijk is er in het geheele geschrift niets, wat den schrijver tot het aannemen van een pseudonym zou hebben kunnen nopen.

In 1604 verscheen te Keulen zijne, in den vorm van een aan zijn broeder JOHAN VAN HOGELANDE gerichtten brief geschreven, werkje: „*Historiae aliquot Transmutationis metallicae, pro Defensione Alchymiae contra hostium rabiem*”, 8°. dat onder zijn eigen naam werd uitgegeven, en waarvan in 1604 te Leipzig eene Duitsche vertaling verscheen onder den titel: „*Kurtzer Bericht und klarer Beweis / Das die Alchimie / mehr als gewis und wahrhaftig; von dem edlen und hocherfahrenen Ewald von Hogelande beschrieben*”. In deutsch übersetzt durch A. C. P. D. Leipzig, bei Jacob Apels (1904), 8°. Ook in dit boekje, dat voor de historie der 17e eeuwse alchemisten van belang is, komen gegevens voor, die hier bij de schetsing van VAN HOGELANDE's levensloop gebezigd zijn.

En tenslotte kwam er in 1610 te Frankfort een, blijkbaar posthuum werk in 4° van VAN HOGELANDE uit, hetwelk den titel droeg: „*Merces Alchymistarum in singulari et plurali numero*”. Of dit het door hem in de „*Historiae aliquot*” aangekondigde werkje tegen MICHELI en PARACELSUS is, kan ik niet beoordeelen, aangezien ik dit boek, waarvan de bibliotheken te Göttingen en te Breslau een exemplaar bezitten, — tot dusverre niet in handen heb kunnen krijgen.

§ 12. THEOBALD VAN HOGELANDE is een overtuigd alchemist, met al de kenmerkende trekken, welke aan de vrome en eerlijke adepten van vroegere eeuwen, van de alexandrynsche en byzantynsche periode af, tot aan de dagen van DE VILLANOVA, LULLIUS, en BASILIUS VALENTINUS toe, eigen zijn. Duidelijk blijkt, hoe hij bekend is met de platonische en neo-platonische gedachtensfeer der vroege alchemisten, en met de aristoteliaansche scholastiek sedert THOMAS VAN AQUINO. Als hij bijv. in zijne „*Historiae aliquot*” zegt: „Want evenals een ijzeren ring, als hij door den magneet aangetrokken wordt, ook een anderen ring pleegt aan te trekken, evenzoo gedraagt zich ook de minerale kracht, — gelijk de alchemisten de zwavel of den zwaveldamp noemen, — als zij eenmaal in het kwikzilver binnengedrongen is, en breidt zij zich daarin eindeloos uit, wanneer men haar slechts door de Kunst te hulp komt”, — dan herinnert ons dit beeld terstond aan dat van de bekende magnetische ijzeren ringen uit PLATO's „*Theaetetus*”, — een beeld, dat bij de neo-platonische alchemisten der

vroege middeleeuwen vaak in min of meer gewijzigden vorm telkens weer wordt aangetroffen. Onder de door hem geciteerde schrijvers wordt ook PORPHYRIUS (233–304) genoemd, en wel haalt VAN HOGELANDE een „*Liber de responsis philosophis*” van hem aan. Hier, zoowel als vaak in zijn werk, is het citaat gebrekkig of foutief; maar in elk geval wordt hier door hem bedoeld het verloren gegane werk: *περὶ τῆς ἐκ λόγων φιλοσοφίας* van PORPHYRIUS, hetwelk onder den titel: „*Porphyrii de Philosophia ex Oraculis haurienda librorum reliquiae*”, door GUSTAV WOLFF, althans gedeeltelijk, uit EUSEBIUS’ „*Praeparatio evangelica*” in 1856 is gereconstrueerd geworden, en dat over de orakels en den goddelijken oorsprong der menschelijke wijsheid handelde¹). Ook vindt men bij hem al die vele analogieën tusschen de chemische manipulatie’s, en de wordings- en groeiingsprocessen der levende natuur, gelijk zij zoo kenmerkend bij alle alchemisten voorkomen. Aldus in zijne „*Historiae aliquot*”, waar hij den aard der chemische processen op ééne lijn stelt met fermentatie’s: „gelijk men ziet hoe de boeren in Holland en Friesland uit leb en melk kaas maken, — zoo maken ook de alchemisten goud en zilver”; eveneens in het „*Liber de Lapidis Conditionibus*”, en in zijne „*De Alchemiae Difficultatibus*”, waar hij herhaaldelijk de biologische analogieën van een ARNALDUS DE VILLANOVA, GEBER, LULLIUS e. a. citeert.

§ 13. Het best erkent men VAN HOGELANDE’S algeheelen habitus als alchemist uit zijn „*Liber de Lapidis Physici Conditionibus*” van 1595. Dit boek, dat hij aan den Spanjaard GUILIELMUS DE SANCTO CLEMENTE opdroeg, omdat deze blijkbaar een zijner alchemistische leermeesters geweest is, en „diens familie nog aan die van den illusteren RAYMUNDUS LULLIUS verwant” was, op wiens werken toch het boek voor een deel als commentaar en exegese bedoeld is, — bevat eene volledige uiteenzetting van het wijsgeerige en speculatieve standpunt van den schrijver, die zich zelf in het van 4 Januari 1595 dateerende voorbericht bescheidenlijk als „ego qui ingenio sum exili et inter doctos ne nomine quidem cognitus”, vermeldt.

1) FR. JAEGER, *De Oraculis quid veteres philosophi iudicaverint*, Diss. Rostock (1910), p. 89: „Novum de oraculis aedificium composuerunt Neoplatonici. Universum autem opus, . . . in tres libros divisum erat, quorum primus . . . deos eorumque cultum ac sacrificia complexus est, secundus daemones et bonos et infestos, tertius denique heroes, quos philosophus censet fuisse hominum sapientium animas” p. 90). VAN HOGELANDE moet dus wel zijne citaten uit EUSEBIUS gehad hebben, tenzij ook hier weder, onder dien nagebootsten porphyriaanschen titel, een of ander alchemistisch werk van lateren datum moet worden verstaan, zooals dat bijv. óók het geval is met de op naam van PLATO en ARISTOTELES gestelde alchemistische geschriften.

Het boek sluit aan bij Cap. 2 van GEBER's „*De Inventione Veritatis seu Perfectionis*” en bij LULLIUS „*Testamentum*”, „*Codicillus*”, „*De Intentione Alchymistarum*”, „*Apertorium*”, en andere geschriften van beide schrijvers, welke hij zeer hoog stelt, en tegen wier bestrijding door PARACELSUS hij den lezer uitdrukkelijk waarschuwt: „Quare si Theophrasti Paracelsi sectatores et in ipsius verba jurati, alium sibi lapidem magis compendiosum ex magistri sui doctrina spondent, tu veritatis amator, illis aures ne praebeas, sed antiquorum Philosophorum securiorem et natura amicam progressum imitare, eorum scripta et in iis veritatem inquire”.

Overeenkomstig den geest van dien tijd staat VAN HOGELANDE op het standpunt, „dat de leer vóór het experiment moet gaan” ¹⁾. Daarom zal hij in zijn boek *de zeven*, door GEBER op den voorgrond gestelde hoofdeigenschappen van den Steen der Wijzen bespreken, n.l.: *oleagenitas*; *materiae tenuitas*; *affinitas*; *radicalis humiditas*; *puritatis claritas*; *terra figens*; en *tinctura*.

Als overal in zijne werken, tracht hij bij van elkaar afwijkende meeningen deze toch door eene of andere redeneering met elkaar te verzoenen; VAN HOGELANDE openbaart zich hier en elders als eene weinig heftig polemische, doch steeds tot compromis bereide natuur; trouwens zijne geheele geestesgesteldheid wijst op een zeker gemis aan kracht, en op eene neiging tot schipperen.

In het eerste hoofdstuk (p. 1—43), spreekt hij over de *oleagenitas* als hoofdeigenschap der metalen, en *dus* ook van den lapis philosophorum; want geene eigenschap toch kan aan den lapis ontbreken, welke hij eventueel aan de materia prima moet kunnen verleen, om deze tot goud of zilver te maken ²⁾. Elke nieuwe „vorm” der materie, gelijk zij dien zal moeten aannemen, moet in algeheele overeenstemming zijn met de bijzondere, eigene geaardheid dier materie, en als „potentieel” in haar van te voren aanwezig gedacht worden ³⁾. Dit is geheel en al ARISTOTELES' leer, door AVERRHOES op de alchemistische transmutatie overgebracht, en door alle alchemisten aanvaard: en aangezien de „*oleagenitas*” ⁴⁾, d. i. het vermogen om homogeen te kunnen smelten,

¹⁾ Oportet enim ut in hoc studio (n.l. der Chemie), doctrina experimentum praecedat, et non contra”.

²⁾ *Liber de Lap. Phys. Cond.* III, p. 121: „Meminerit tamen auri argentique formam nihil dare posse, quod non prius eam habuerit”.

³⁾ *Ibid.* III, p. 92: „sed cum omnis forma debeat eiusdem esse generis cum sua materia, et potentialiter in materia sua, . . . necessario haec anima dans formam Elixiri, erit eadem cum materia lapidis”.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 7: „Oleaginitatem hanc nihil aliud esse quam humidum radicale metallorum, purum et incombustibile, in quo essentia et forma metallica potissimum consistit”.

aan alle metalen, ook aan het goud en zilver, eigen is, zoo moet de lapis physicus, die bij het transmutatie-proces als een „ferment”, of als een „zaad” werkt, diezelfde eigenschap óók bezitten. En daar alle metalen uit den *mercurius* en den *sulphur*, d. i. uit de principes der „metaalachtigheid” en uit dat van de „kleur” saamgesteld zijn, zoo moet om dezelfde reden zulks óók het geval zijn met den lapis physicus ¹⁾: want alleen het gelijksoortige brengt het gelijksoortige voort. Ook voor VAN HOGELANDE is de transmutatie een *kleurings-proces* ²⁾; de lapis physicus doordringt met zijn kleurend principe het onedele metaal, daarbij geholpen door zijne eigenschappen van „unctuositas”, „tenuitas”, en van zijne „affinitas” tot de te transmuteeren stof, — op analoge wijze als de oplossing eener kleurstof den vezel doordringt ³⁾, en na verwijdering van het oplosmiddel door verdamping, daarin achterblijft.

Het „aqua” echter, dat aan de metalen eigen is, en dus hunne smeltbaarheid bepaalt, is echter door bloote verdamping niet uit te drijven ⁴⁾, daar het van een zeer bijzonderen visceuzen en tragen aard is: steeds weer worden de te verklaren eigenschappen verlegd in de materie zelve, en gedacht als daarin van te voren aanwezig te zijn. Natuurlijk aanvaardt VAN HOGELANDE bij dit alles ook ARISTOTELES' elementenleer: „aqua et terra sunt elementa patientia, aer et ignis agentia” ⁵⁾.

§ 14. Als tweede hoofdeigenschap van den lapis philosophorum wordt dan in het tweede hoofdstuk (p. 43—93) gesproken: „de Materiae tenuitate et subtilitate spirituali”. Immers de grove en compacte massa kan moeilijk een nieuwen „vorm” aannemen: het ijler worden, het verdunnen der materie is dus eene eerste conditie, om haar in reactie te brengen; eerst in dien ijleren, opgelosten, in

1) Ibid., p. 92: „Sed omnia metalla constant argento vivo et Sulphure, attestantibus omnibus philosophis; ergo et Elixir necassario iisdem principiis constabit”.

2) Ibid., p. 37: „Compar Sulphuris Geber pluribus locis vocat arsenicum, id ipsum hoc quoque loco potest intelligi, ut videlicet arsenicum sit tinctura albedinis, sulphur vero rubedinis.

Eenerzijds de wit-kleuring van het koper door het arsenicum, anderzijds de rood-kleuring van het kwikzilver door de zwavel, gaven wel aanleiding tot deze opvatting van de kleurende eigenschappen van het arsenicum en de zwavel.

3) Ibid.: „Tinctura nominatur quia colorat et tingit terram mundatam et puram; . . . deinde recedit aqua per desiccationem, et remanet tinctura in panno fixa propter oleagenitatem”; enz.

4) Ibid., p. 2: „Quocirca ut natura aquae in metallis permanere cum duribilitate, alia esse non potuit, quam viscosa et lenta”.

5) Ibid., II, p. 44.

hare kleinste deeltjes gesplitsten toestand is zij ontvankelijk voor het aannemen van een nieuw complex van bepalende eigenschappen („vorm” volgens ARISTOTELES): „igitur corpora primum subtilianda erunt per dissolutionem, qui primus est operis gradus” (p. 45). Deze opvatting is geheel analoog aan de meer concrete: „corpora non agunt nisi fluida” van den lateren tijd. Maar toch hier wel iets anders: „Dissolutio autem haec nihil aliud est, quam ut corpora revertantur in mercurium et sulphur, unde originem habuerunt”.

Als de verschillende wijzen, waarop de alchemist deze „attenuatio” der materie kan bewerkstelligen, noemt hij dan de: *ceratio*, *putrefactio*, *destillatio*, *calcinatio*, *solutio* en *sublimatio* ¹⁾, en VAN HOGELANDE bespreekt hier uitvoerig, op welke wijze deze verschillende manipulatie's moeten toegepast worden, en met welk doel.

Op pag. 90–93 geeft hij dan nog eens de hoofdredenen op, waarom de „tenuitas” en „subtilitas”, d. i. het vermogen om in den toestand van fijne verdeling, verijling, enz. te kunnen overgaan, eene noodzakelijke conditio” van den lapis philosophicus moet zijn: „primo enim si subtilissima non fuerit Medicina (= elixir), non penetrabit in instanti corpora transmutanda. En als hij daarin niet kan doordringen, kan hij zich met die stoffen niet mengen, en als hij zich er niet mede vermengt, dan kan er van eene reactie of van eene „kleuring” der stof geen sprake zijn.

Ten tweede moet de Steen die eigenschap hebben, daar deze de „causa aequalis et uniformis omnino fusionis” is, die toch aan alle metalen, en dus ook aan het goud eigen moet zijn. En ten derde heft de „tenuitas” de verdichting (spissitudo) der stof op, wat eveneens eene zaak van beteekenis is, opdat eene goede wederzijdsche doordringing van de materia en van den lapis physicus zal kunnen plaats grijpen.

1) *Liber de Lap. Phys. Cond.* III, p. 73, 74, 75, 76; p. 78, 86, enz.

De wijze van destillatie is drievoudig: „Per ascensum”; „per descensum”; en „per latus” of „per inclinationem”: „Postrema destillatio cucurbita incurva, quam *retortam* vocant, vel cucurbita quidem recta sed in latus inclinata, et collum angustius habente, centrumque prominentiorem, peragitur”. Daarentegen wordt de destillatio „per descensum” uitgevoerd: „cucurbita recta sed inversa”, waarbij in beide gevallen de ontvanger (receptaculum) onmiddellijk wordt bevestigd aan de opening van het destilleer-apparaat. Voor de „distillatio per ascensum” echter: „cucurbita seu matula etiam erecta indiget, sed ei alembicus seu pileus rostratus superponitur, in quem primo halitus ferentur, eiusque cameras et parietes irrorant, deinde in humorem densati per canalem eiusdem et rostrum in receptaculum dilabuntur.

Ook over de wijze van verhiting geeft hij hier tal van aanwijzingen: „Alia enim calore fit balnei, alia cinerum vel arenae, alia item nudi ignis carbonum, aut flammae: waterbaden, asch- en zandbaden, open kolenvuren of vlammen, enz., — evenals thans. Op p. 89 worden o.a. conische vaten voor het uitvoeren van sublimatie's beschreven.

§ 15. In het derde hoofdstuk (p. 93—127) wordt gesproken over de verwantschap, die noodig is tusschen het elixir en de te transformeeren stof: „de affinitate et vicinitate inter Elixir et rem transmutandam”. Hier domineert geheel en al de opvatting, dat alleen het soortgelijke het soortgelijke kan voortbrengen en beïnvloeden, — het reeds bij EMPEDOKLES duidelijk uitgesproken, en overal in de oudheid teruggevonden denkbeeld. Daarom moeten ook aan alle metalen *dezelfde* bestanddeelen ten grondslag liggen; en inderdaad zag men in VAN HOGELANDE's tijd, in het voorkomen van goud en zilver in andere ertsen, een direct bewijs voor den natuurlijke overgang van de onedele metalen in de edele, tijdens hun verblijf in den schoot der aarde; ¹⁾ — een proces dat de mensch o.a. daàrom niet kan bewerkstelligen, omdat hem de daartoe noodige tijd helaas niet gegund wordt.

Het vierde hoofdstuk handelt „de radicali humiditate ignea congelante” (p. 127—155); het vijfde „de puritatis claritate”, over de doorzichtigheid als kenmerk der zuiverheid en homogeniteit; het zesde hoofdstuk „de terra”, en over de geheele, aan de Arabische exegese van ARISTOTELES' leer ontleende voorstelling der „externe” en „interne qualiteiten”, alsmede over de leer van het „terreuze” bestanddeel der lichamen („faeces”) ²⁾, in tegenstelling tot het „aqueuze” bestanddeel, — eene voorstelling, die in de 17e eeuw meer in het bijzonder ingang zou vinden, en waarbinnen, via BECHER's leer der „terrae” (prima, secunda, tertia), zich allengs de grondslagen der latere phlogiston-leer zouden gaan afteekenen. En eindelijk wordt in het zevende hoofdstuk het gronddenkenbeeld der transmutatiemogelijkheid, — dat der „kleuring”, — uitvoerig door VAN HOGELANDE besproken: „de Tinctura dante Colorem splendidum et perfectum album aut citrinum intensum, et lunificationem, seu solificationem rerum transmutabilium”. (p. 222—252). Ook hier wordt in den breede ARISTOTELES' leer der potentieele en actueele „vormen” uiteengezet (p. 239), en steeds daarbij weer de noodzakelijkheid bepleit van de oorspronkelijke, „potentieele” aanwezigheid dier „vormen”

1) Ibid. III, p. 93; p. 101: „Signum autem transmutationis eorum a natura in aurem et argentum, est mixtio eorum in una minera, et successiva mutatio. Siquidem in multis mineris argenti et aeris aurum invenitur, sicut etiam in mineris plumbi, aeris, et stanni, argentum. Haec imperfecta tempore decoquantur, et in aurum vel argentum secundum generationis locum transmutantur”.

2) Ibid. IV, p. 221: „dicimus quicquid in elixire grave est, stabile, et fixum, terrae nomen sibi usurpare. Sic spiritus et fermentum, quando in terra coagulata sunt, terrae quoque et sulphuris nomen assumunt, imo elixir perfectum terra et sulphur vocatur”.

in de te transformeeren stoffen ¹⁾. Daarom kunnen de dierlijke (p. 240) en plantaardige stoffen (p. 241—242) ook *niet* voor de bereiding van den lapis philosophorum in aanmerking komen, noch ook de gesteenten, noch de zouten, aluinen, enz.; doch wèl de ertsen en metalen, daar zij de te verwerven qualiteiten van het goud en zilver reeds potentieel bezitten.

§ 16. Als eene samenvatting van de voorstellingen van VAN HOGELANDE's tijdgenooten, heeft het „*Liber de Lapidis physici Conditionibus*” voor de geschiedenis der 16e eeuwse alchemie, ontegenzeggelijk waarde. De inhoud verheft zich echter ook nergens boven het niveau der voorafgaande eeuwen, — een feit, dat m.m. evenzeer voor de andere werken van dezen auteur op den voorgrond gesteld kan worden. Anderzijds bevatten vooral zijne „*Historiae aliquot transmutationis metallicae*” tal van bijzonderheden uit het leven van de alchemisten der 16^e en 17^e eeuw, en van hun publiek optreden — bijzonderheden, welke voor de geschiedenis der alchemie van belang zijn, en die een vaak levendig beeld geven van de wijze, waarop destijds Europa door allerlei soort van goudmakers en avonturiers werd onveilig gemaakt.

Op zijne reizen in Polen, Bohemen, Italië en Duitschland leerde VAN HOGELANDE tal van alchemisten kennen, in een tijd waarin vele dezer avonturiers zich in de omgeving der regeerende vorsten wisten in te dringen, zooals te Praag, waar tal van deze heeren (HAYEK, MICHAËL MAYER, RULANDUS, enz.) zich aan het hof van den tot mysticisme en occultisme zoo sterk geneigden keizer RUDOLF II van Oostenrijk verzamelden.

De namen van EDUARD KELLY ²⁾ en JOHN DEE waren daar nog in ieders herinnering, terwijl in Krakau alchemisten als MICHAEL SENDIVOGIUS ³⁾, werkzaam waren, en ook Keulen en het keurvorstelijk hof

1) „*Dè Lapidis physici Condit.*” VII, p. 223: „forma autem lapidis est tinctura”. En op pag. 236: „Et cum omne simile producatur a suo simili, necesse erit tincturam hanc fore metallicam et formam eius e forma auri et argenti procedere”.

2) EDUARD KELLEY, eigenlijk TALBOT geheeten, was in 1555 te Worchester geboren, en een der beruchtste oplichters van de 16^e eeuw. Na een duister bestaan als klerk, falsaris, enz., vluchtte hij naar Duitschland, te samen met zijn vriend JOHN DEE (1526—1608), een arts te Londen, en in 1585 kwam het edele paar te Praag aan, waar KELLEY zich zoozeer in de gunst van RUDOLF II wist in te dringen, dat hij zelfs door dezen geadeld werd. Doch weldra kwamen zijne bedriegerijen uit, en in 1591 werd hij gevangen gezet. Hij stierf in 1597 bij eene poging om te ontvluchten. DEE was in 1589 naar Engeland teruggekeerd, waar hij in 1604 bij ELISABETH's opvolger, JACOBUS I, geheel en al in ongenade viel; hij stierf in ellende in 1608. Van DEE's hand zijn een drietal alchemistische verhandelingen verschenen: „*Fasciculus chemicus*”, Bazel (1575), 12°; „*Tractatus varii Alchemiae*”, Frankfort (1630), 4°; en een „*Testamentum*”, dat in het *Theatrum britannicum* afgedrukt is.

3) MICHAEL SENDIVOGIUS (1566—1646), een Moravisch edelman, heette eigenlijk SENSOPHAX. Om het geheim van SETONIUS, dat deze geweigerd had hem mee te deelen, te leeren kennen, huwde hij diens weduwe, welke

aldaar eene ware broedplaats der alchemie vormde. In zijne „*Historiae aliquot*” geeft VAN HOGELANDE ons het uitvoerig verhaal van het optreden te Keulen in 1603 van een alchemist, dien hij steeds als „Scotus nobilis” aanduidt, en van diens opzienbarende transmutaties aldaar. Deze Schotsche edelman is niemand anders dan ALEXANDER SETHON (1574–1604), ook wel SETONIUS of „de Cosmopoliet” genoemd, — een man, die korten tijd aan den hemel der alchemistische avonturiers schitterde, doch weldra op jammerlijke wijze aan zijn eind zou komen¹⁾.

Uit zijne opmerkingen blijkt, hoe destijds de rondreizende alchemisten zich vaak als edellieden voordeden, en met een gevolg van dienaren de steden binnentrokken, om aldus indruk te maken, en hoe hun dat maar al te vaak gelukte; hoe zij met onverdiende eerbewijzen van de zijde der autoriteiten overladen, en meermalen door de vorsten geadeld werden, terwijl zij hunne slachtoffers tenslotte ruïneerden en uitzogen. Hij waarschuwt zijne lezers tegen de praktijken van deze heeren, zoowel als tegen die van het minder opzichtige soort, die zich aan de deuren der huizen pleegden aan te melden, om hunne diensten aan te bieden, of het geheim van hunne kunststukjes tegen eene veel te hooge belooning te verkoopen. „Bij de meesten hunner”, — aldus VAN

in het bezit was van SETONIUS' manuscript: „*Novum Lumen Alchymiae*”, dat SENDIVOGIUS later onder zijn eigen naam te Praag uitgaf. Hij stond bij RUDOLF II in hoog aanzien, die hem zelfs tot „Staatsraad” maakte. Later werd hij, na een avontuurlijk bestaan, door FREDERIK VAN WURTEMBERG geadeld. Bekend is van hem een: „*Tractatus de Vero Sale Philosophorum*”. De geschiedenis van SENDIVOGIUS geeft een merkwaardigen kijk op de houding, die de toenmalige vorsten tegenover de goudmakers veeltijds aannamen.

1) ALEXANDER SETONIUS SCOTUS (1574–1604), een Schotsch edelman uit de omstreken van Edinburgh, had in 1601 JACOB HANSZEN, een Enkhuizer visscher, bij een schipbreuk gered. In 1602 bezocht hij dezen te Enkhuizen, alwaar hij reeds terstond door eene reeks van transmutaties groot opzien verwekte. Een tijdlang woonde hij nog in Amsterdam en Rotterdam, van waar hij per schip naar Italië vertrok. In 1603 oefende hij zijne alchemistische praktijken te Keulen uit, van welk optreden het geheele verhaal ons door VAN HOGELANDE wordt medegedeeld. Hij wordt door tijdgenooten als een kleine, dikke, opgeruimde mangeschilderd, met rood gezicht en een kastanje-bruinen, volgens de Fransche mode geknipten baard, gekleed in een zwart zijden, met bloemen geborduurde kleeding, en steeds door een dienaar, WILLIAM HAMILTON vergezeld, welke door zijn vuurrood haar en baard terstond overal kenbaar was. Achtereenvolgens bezocht hij Bazel, Straatsburg, Frankfort en Keulen, waar hij o.a. ten huize van den goudsmid HANS VAN KEMPEN op de Markt, eene volledige transmutatie zou uitgevoerd hebben. Na nog in Hamburg en München te zijn geweest, belandde hij tenslotte bij CHRISTIAAN II, keurvorst van Saksen, die hem, na eerst op vreedzame wijze gepoogd te hebben hem tot de openbaring van zijne kunst te bewegen, in de gevangenis liet werpen, en hem op gruwelijke wijze liet folteren.

MICHAEL SENDIVOGIUS wist, met opoffering van een groot deel van zijn vermogen, hem uit Dresden te helpen ontvluchten, en bracht hem naar Krakau, waar SETONIUS in 1604 tengevolge van de doorgestane folteringen stierf, na aan SENDIVOGIUS de rest van zijn „strooi-poeder” vermaakt te hebben.

HOGELANDE, — „loopt hunne kennis hoogstens uit op eenige handigheid, om de ovens wat beter te kunnen stoken en het vuur te temperen, — aanwijzingen, die men gemeenlijk tegen eene bescheiden betaling van hen kan machtig worden”. Ook blijkt, dat vele dezer rondreizende alchemisten allerlei zeer gewone utensiliën te koop aanboden, van welke zij dan beweerden, ze uit verre landen te hebben meegebracht, en waarvoor zij dienovereenkomstig, veel te hooge prijzen vroegen, terwijl diezelfde voorwerpen en grondstoffen overal tegen matige betaling te verkrijgen waren.

Onder zijne verhalen in „*De Alchemiae Difficultatibus*” vermeldt VAN HOGELANDE ook de historie van den beruchten BRAGADINO ¹⁾, alsook hoe ANSELMUS DE BOODT ²⁾, — ofschoon deze oorspronkelijk zeer tegen de alchemisten ingenomen was, tenslotte toch te Praag ijverig de alchemie beoefende, nadat hij een recept en een weinig poeder van den Steen der Wijzen in een boekband van een oud handschrift: „*Cymbalum aureum*” gevonden zou hebben; en hoe hij aldus tenslotte tot de leer der alchemisten bekeerd is geworden.

Ook noemt hij nog enkele andere alchemisten te Keulen: ANTONIUS RINCK, een raadsheer, HERMANN DENCK, ANTHONIUS VERDEMANN, een arts, en een hofdignitaris bij den keurvorst ERNST van Keulen, zekeren VAN AMEIDEN; in Praag: TADDAEUS HAGGETIUS (= HAYEK, en verkeerdelijk bij hem AGECIUS genoemd); in Venetië: den arts NICOLAUS DE NIGRIS; ook gewaagt hij van het optreden van een Duitsch edelman, STRAUBERGER, te Mechelen in ca. 1540 aan het hof van KAREL V. Alle deze personen zijn echter, met uitzondering van HAYEK, die o.a. een der alchemistische leermeesters van RUDOLF II was, in de geschiedenis der alchemie verder onbekend gebleven.

§ 17. VAN HOGELANDE verraadt overal eene groote belezenheid, niet slechts in de alchemistische litteratuur, maar ook in de klassieke schrijvers, zooals PLATO, PORPHYRIUS, ARISTOTELES, enz.*

Hij verzekert dan ook, niet alleen voor zijne alchemistische vorming vele dier schrijvers te hebben gelezen; maar ook, als hij gebröken en teleurgesteld na vele jaren vruchteloos experimenteeren, tenslotte de chemische praxis vaarwel zegt, begint hij opnieuw met het lezen en

¹⁾ BRAGADINO was een Griek uit Cyprus, eigenlijk MAMUGNA genaamd, die in 1578 in Italië kwam, zich daar voor een edelman uitgaf, en allerlei bedriegerijen met een goud-amalgaam uitvoerde. In 1588 kwam hij naar Duitschland, in Weenen en in München. Tenslotte ontsmaskerd, werd hij in 1590 te München aan eene vergulde galg opgehangen.

²⁾ In de „*Historiae aliquot*”; zie voorts mijn artikel over ANSELMUS BOETIUS DE BOODT, loco cit.

herlezen dier alchemistische geschriften ¹⁾. Zijne werken wemelen van citaten, die echter vaak onvolledig of onjuist aangehaald zijn, wat de toetsing der juistheid zijner bedoelingen veelal bemoeilijkt.

Onder de schrijvers, die hij noemt, zijn: GEBER ²⁾, RHASES ³⁾, ALBUMASAR ⁴⁾, ALPHIDIUS ⁵⁾, HORTULANUS ⁶⁾, MORIENUS ⁷⁾, ARISTOTELES en PLATO ⁸⁾, ALBERTUS MAGNUS ⁹⁾, THOMAS VAN AQUINO ¹⁰⁾, ROGER BACO ¹¹⁾,

1) TH. VAN HOGELANDE, *De Alch. Difficultatibus*, p. 88: "... (libri) quorum tamen exemplaria supra centum habeo. . ."; p. 23: "Maximo itaque studio confestim libros huius artis impressos aut manuscriptos quotquot invenire potui comparavi, et per aliquot menses diligenter evolui". En op p. 15 zegt hij: "Non autem satis est libros habere plurimos, et magno comparatos, nisi illis lector diligens, assiduus et diuturnus evererit, neque enim mensium aliquot, sed annorum spatiis opus est intelligendis auctorum parabolis, aenigmatibus, aequivocationibus, tropis, figuris, et transpositionibus. Qui cito putat se ex libris nostris fructum capere posse, fallitur"; enz.

2) VAN GEBER'S (Pseudo-GEBER) werken, worden genoemd: "*Summa Perfectionis Magisterii*", sinds 1529 in druk verschenen; en "*De Investigatione Perfectionis Metallorum*" uit dienzelfden tijd.

3) VAN RHASES noemt VAN HOGELANDE alleen een boek "*Liber luminum*". Dit werk is echter niet van den beroemden Arabischen arts, doch van RASES CASTRENSIS afkomstig, een alchemist uit Castres in Languedoc.

4) ALBUMASAR, een Arabische astroloog uit de 9^e eeuw, schreef: "*De magnis confectionibus, annorum revolutionibus ac eorum projectionibus*". Eigenlijk heette hij ABOEMASJAR.

5) VAN ALPHIDIUS noemt VAN HOGELANDE slechts: "*Claves quinque et alia fragmenta de Lapide philosophico componendo*", bij hem: "*Clavis Philosophorum*" geheeten. Hij moet dezen auteur dus of in handschrift, of slechts uit den "*Turba Philosophorum*" gekend hebben.

6) HORTULANUS, ook wel JOHANNES DE GARLANDIA of JOHANNES GARLANDUS genoemd, zou omstreeks 1040 als arts in Engeland geleefd hebben. Van zijne verhandelingen: "*De Mineralibus*", "*Compendium Alchemiae*", "*Dictionarium Alchemiae*", en "*De Metallorum Tinctura, eiusque Praeparatione*", werden de laatste drie in 1560 te Bazel uitgegeven (8°). Zijn "*Commentarius in Hermæis smaragdina Tabulam*" verscheen te Nürnberg in 1541, en wel in "*Volumen Tractatum scriptorum rariorum de Alchemia*".

7) MORIENES' of MORIENES ROMANUS' (ca. 1000) geschriften verschenen voor het eerst in druk te Parijs in 1559, en voorts in GRATAROLO's "*Artis auriferae*", van 1572 en 1593. Waarschijnlijk is hier vooral zijn "*De Transmutatione Metallorum seu de Compositione Alchemiae*" bedoeld, en zijn "*Dialogus Morienii cum Calid rege de Lapide Philosophorum*".

8) ARISTOTELES en PLATO zijn hier pseudonymen van alchemisten uit den tijd vóór de kruistochten. Van den eerste is o.a. bekend eene "*Expositio Epistolae Alexandri Magni*"; van den laatste een "*Liber Quartorum*", waarop de Arabier HEBUEBS HAMECH een "*Commentum*" schreef. Deze ARISTOTELES moet ca. 1050 geleefd hebben, en was een leerling van AVICENNA; zijne "*Expositio*" werd in GRATAROLO's "*Artis auriferae*" uitgegeven, evenals ook zijn "*Tractatus de perfecto Magisterio*" (1561).

9) ALBERTUS MAGNUS' (1193-1280) werk: "*De Rebus Metallicis et Mineralibus*", was in 1568 te Keulen (12°) in druk verschenen.

10) THOMAS VAN AQUINO (1224-1274). Genoemd worden door VAN HOGELANDE zijn: "*Secreta Alchymiae magnalia*", dat te Keulen in druk (4°) verscheen in 1579; en voorts twee op zijn naam geplaatste, doch van anderen afkomstige geschriften: "*Epistolae duae Chymiae*", waarin de "*Epistola ad fratrem Reinaldum*", benevens de "*Explicatio Tabulae smaragdinae*", ook wel "*Commentarius super tabulam Hermeticam*" geheeten.

11) VAN ROGER BACO (1214-1292), noemt VAN HOGELANDE alleen diens "*Speculum Alchymiae*", hetwelk in GRATAROLO's in 1561 te Bazel verschenen "*Vera Alchymiae artisque metallica Doctrina*" voorkomt.

ARNALDUS DE VILLA NOVA ¹⁾, RAYMUNDUS LULLIUS ²⁾, MICHAEL SCOTUS ³⁾, ROSINUS ⁴⁾, ZADITH, ook wel SENIOR of HAMUEL bij hem geheeten ⁵⁾, HERMES ⁶⁾, RICHARD ANGLICUS ⁷⁾, PETRUS BONUS ⁸⁾, PICO DE MIRANDOLA ⁹⁾, BERNARD VAN TREVISO ¹⁰⁾, JOHANNES RUPESCISSA ¹¹⁾, GEORGE AGRICOLA ¹²⁾, AGRIPPA VON NETTESHEIM ¹³⁾, MARSILIUS FICI-

¹⁾ ARNALDUS DE VILLANOVA (1235—1315). Zijn „*Rosarius Philosophorum*”, gewoonlijk *Rosarius major* geheeten, verscheen in 1553 in druk te Leiden; VAN HOGELANDE noemt voorts zijn „*Epistola ad Regem Neapolitanum de Alchymia*” en zijn „*Flos florum*”.

²⁾ De hier aangehaalde werken van RAYMUNDUS LULLIUS (1253—1333), zijn „*Clavicula, quae Apertorium dicitur*”, Leiden (1598); „*Codicillus seu Vademecum*”, Keulen (1563 en 1572); „*Liber de Alchymia*”, Nürnberg (1546); „*Testamentum, duobus libris universam artem chymicam complectens*”, en „*Praxis universalis magni Operis*”; beide komen voor in GRATAROLO's collectie: „*Artis auriferae, quam Chemicam vocant*”, 3 vol., Bazel (1572 en 1593). Verder „*De Intentione Alchymistarum*”, en „*Lilium*”.

³⁾ MICHAEL SCOTUS, gest. in 1266, schreef o.a. een werk: „*De Natura Solis et Lunae*”.

⁴⁾ Deze naam is verkeerd geciteerd. Bedoeld wordt: H. ROSSINUS, „*De Opera Dei Creationis*” Frankfurt (1597), 4°.

⁵⁾ ZADITH-BEN-HAMUEL, bijgenaamd SENIOR, was een arabische alchemist uit de 13^e eeuw, die eene „*Tabula chemica*” schreef, waarop een arabische commentaar bestaat. VAN HOGELANDE moet wel de uitgave geraadpleegd hebben van 1566: „*Senioris Zadith, antiquissimi philosophi De Chimia*”, Argentorati (1566), 8°. De volgende druk, nevens dien van de genoemde uitlegging, dateert van 1605.

⁶⁾ Bedoeld is hier GNOSIUS' „*Tractatus aureus de Lapidis philosophici Secreto*”, dat, op naam van HERMES TRISMEGISTUS, in 1600 te Leipzig gedrukt werd.

⁷⁾ RICHARD ANGLICUS, ca. 1250—1300, ook wel RICHARDUS MEDIATUNENSIS of DE MEDIAVILLA geheeten, naar zijne geboorteplaats Middletown in Engeland, — was een Franciscaner monnik te Oxford, later te Parijs. VAN HOGELANDE citeert alleen zijn „*Correctorium Alchemiae*”, dat o.a. in 1561 in GRATAROLO's „*Vera Alchymiae artisque metallica Doctrina*”, Vol. I, uitgegeven is. Voorts schreef hij nog: „*Rosarius minor, seu de Rerum metallicarum Cognitione*”, dat eveneens in GRATAROLO's zoeven genoemde collectie aanwezig is, en eene bewerking van ARNALDUS DE VILLANOVA's „*Speculum Alchymiae*”.

⁸⁾ PETRUS BONUS, was uit Ferrara afkomstig (PETRUS LOMBARDUS; PETRUS FERRARIENSIS), en schreef tusschen 1330 en 1339 zijn „*Margarita pretiosa novella de Thesauro ac pretiosissimo Philosophorum Lapide*”, welk werk in 1546 voor het eerst te Venetië in druk verscheen (8°).

⁹⁾ GIOVANNI FRANCISCUS PICO, graaf van Mirandola, meestal PICUS MIRANDOLANUS genoemd (1469—1533), schreef „*Libri tres de Auro aestimando, tum conficiendo, tum utendo*”; zie *Theatrum Chemicum*, II (1613). Ook is er nog een werk: „*De Appetitu Materiae primae et de Elementis Libris duo*” van hem bekend.

¹⁰⁾ Over BERNARD VAN TREVISO, zie men de noot 3 op pag. 1231.

¹¹⁾ JOHANNES DE RUPESCISSA (JEAN DE ROQUETAILLADÉ), een Minoriet, die ca. 1350 te Aurillac in Auvergne leefde, en die wegens zijne bespottung der geestelijkheid van 1357 tot 1378 in den kerker zuchtte. Hij stierf te Villefranche (bij Lyon) in 1380. VAN HOGELANDE citeert alleen zijn: „*Liber Lucis*”, Keulen (1579), 4°.

¹²⁾ Het werk: „*De ortu et causis subterraneorum*” van GEORGE AGRICOLA (1494—1555), werd in 1546 gedrukt. De eigenlijke alchemistische geschriften van dezen auteur worden bij VAN HOGELANDE niet genoemd.

¹³⁾ HENRICUS CORNELIUS AGRIPPA (VON NETTESHEIM), geb. te Keulen in 1486, gest. te Grenoble in 1535, leefde achtereenvolgens op vele plaatsen, o.a. aan het hof van FREDERIK III. Hij was jurist, medicus, astroloog, geschiedschrijver, alchemist, enz. Aan het einde van zijn leven had hij zijn geloof aan de alchemistische leer verloren, en schreef toen een werk: „*De Vanitate Scientiarum*”. Het hier bedoelde werk is zijn „*Epistola de occulta Philosophia*”.

NUS ¹⁾, GRATOROLO ²⁾, AUGURELLI ³⁾, DE ROUILLAC ⁴⁾, bij hem ROUILLASTUS genoemd; THOMAS ERASTUS ⁵⁾, GASTON LE DOUX ⁶⁾, MAURITS VAN SAKSEN ⁷⁾, DENYS ZACHAIRE ⁸⁾, HIERONYMUS CARDANUS ⁹⁾, VENTURA ¹⁰⁾,

1) MARSILIUS Ficinus, geb. 1433 te Florence, was als tekst-criticus, echter ook als alchemistisch schrijver, welbekend, en gold als een der grootste geleerden van zijn tijd. Hij stierf in 1499.

VAN HOGELANDE citeert o.a. zijn „*De Arte chemica*”; zijn gezamenlijke werken waren in 1561 en 1576, in folio, te Bazel gedrukt.

2) GUILLIELMO GRATAROLO, geb. te Bergamo in 1516, was achtereenvolgens professor Medicinæ in Marburg en in Bazel, alwaar hij in 1568 overleed. Hij gaf twee reeksen van alchemistische geschriften uit: „*Vera Alchymiae artisq. metallica Doctrina certusque modus of Verae Alchymiae scriptores aliquot collecti et una editi*”, 2 Vol., Bazel (1561), Folio; en: „*Artis aurifera, quam Chemicam vocant*”, een werk, dat na zijn dood in 1572 en 1593 te Bazel verscheen.

3) GIOVANNI AURELIO AUGURELLI was uit Rimini afkomstig. In 1514 gaf hij een in hexameters geschreven episch gedicht in 3 boeken uit: „*Chrysopoea*”, dat aan paus LEO X opgedragen was, die hem daarvoor een leegen geldbuidel vereerde. Het gedicht werd het eerst in 1518 te Bazel gedrukt; waarschijnlijk had VAN HOGELANDE de Antwerp'sche uitgave van 1582.

4) PHILIPPUS DE ROUILLASTUS PEDEMONTANUS. Bedoeld is hier door den schrijver de Minoriet FELIPPE ROUILLAC uit Piëmont, wiens „*Praxis magni Operis*”, of „*Practica Operis magni*”, in 1582 te Leiden in druk verschenen. VAN HOGELANDE citeert echter zijn „*Tractatus de Lapide Philosophorum*”, hetwelk pas veel later gedrukt werd, en dat hij dus als manuscript bezeten moet hebben.

5) THOMAS ERASTUS (1523—1583), hoogleeraar te Bazel, schreef in 1578 een werkje; „*De Auro potabili*”; voorts „*De Occultis Pharmacorum Potestatibus*” en „*Varia Opuscula et Consilia medica*”, welke te Frankfort in 1590 verschenen. Het werk, waartegen GASTON LE DOUX zich richtte, is zijne „*Disputatio de Nova Medicina Philippi Paracelsi*”.

6) GASTON LE DOUX DE CLAVE (GASTO CLAVEUS), een alchemist uit Nevers, leefde in het einde der 16^e en het begin der 17^e eeuw, en schreef eene: „*Apologia Chrysopoeae et Argyropoeae, adversus Thomam Erastum*”, welk boek in 1590 te Nevers gedrukt werd (89). Voorts kent men van hem nog: „*Philosophia Chymica*”, Leiden (1612); „*De Triplici Praeparatione Auri et Argenti*”, Ursellae (1601); en „*De recta et vera Ratione progignendi Lapidis philosophici, seu salis argentici et aurifici*”, Nevers (1592).

7) „*De Helia Arte*”, in 1600 verschenen, is een werk dat toegeschreven wordt aan MAURITS, landgraaf van Hessen-Cassel, bijgenaamd „de Geleerde”, een zoon van WILHELM IV; hij leefde van 1572—1632.

8) DENYS ZACHAIRE, een Fransch edelman, was in 1510 in den omtrek van Toulouse geboren, alwaar de bezittingen zijner familie gelegen waren. Hij studeerde achtereenvolgens te Bordeaux, te Toulouse en te Parijs, zich daarbij echter reeds van jeugdigen leeftijd af met alchemistische proefnemingen bezighoudende. Te Parijs leerde hij onder de talloze alchemisten, met wie hij daar in aanraking kwam, o.a. ook WENZEL LAVIN kennen. Na eenigen tijd bij HENRI II van Navarre als alchemist te zijn werkzaam geweest, ging hij, na zijne bezittingen verkocht te hebben, in 1550 naar Lausanne en in 1556 naar Keulen, alwaar hij door zijn neef, die hem vergezelde, en met medeweten van zijne beminde, vermoord werd. Onder zijne geschriften kunnen genoemd worden: „*Opusculæ tres eccellent de la vraye Philosophie naturelle des Metaux*”, Antwerpen (1566); de eerste Latijnsche uitgave (Bazel, 1583), draagt den titel: „*De chimico Miraculo*”; voorts: „*Annotationes ex Flamello*”, in *Theatrum chemicum*. Vol. I.

9) Bedoeld is hier het werk van HIERONYMUS CARDANUS (1501—1576): „*De Subtilitate Rerum*”. JOHANNES BAPTISTA PORTA (1537—1615) wordt hier door VAN HOGELANDE als „*nostri aevi decus*” geprezen, en aangehaald als de schrijver van de in 1567 verschenen „*Magia naturalis*”.

10) LORENZO VENTURA, een Venetiaansche arts, schreef een werk „*De ratione conficiendi Lapidis philosophici*”, hetwelk in 1571 te Bazel in 8° gedrukt werd.

BRACESCHI ¹⁾, HAGGETIUS ²⁾, WENZEL LAVIN ³⁾, NICOLAAS BERNAND ³⁾, JOSEPH MICHELI ⁴⁾, MARTINUS DEL RIO ⁵⁾, HALY ⁶⁾, en nog een aantal andere schrijvers als bijv. CELA, JEAN DE SAULMUR (SALINARIUS), enz., welke moeilijk thuis te brengen zijn. Van de klassieke schrijvers worden door VAN HOGELANDE geciteerd: PLATO, ARISTÓTELES, PORPHYRIUS, HORATIUS, VIRGILIUS, e. a. Men kan, — zoo zegt hij, — deze verschillende schrijvers niet genoeg lezen en herlezen, hunne verklaringen met elkander vergelijken en den verborgen zin van hun woorden en van hunne symboliek trachten uit te vinden, om aldus te geraken tot de ware gedragslijn, welke de alchemist moet volgen, om tot de voltooiing van het „magnum opus” te geraken.

Zulk eene studie zal volgens VAN HOGELANDE beter tot het gewenschte doel leiden dan de beoefening der praktische chemie, die hij zijnen lezers ten sterkste ontraadt, daar deze hun niets dan teleurstelling zal brengen, en hun slechts den weezin van alle verstandige menschen, de verguizing door het publiek, en het misnoegen hunner familieleden op den hals zal halen. Blijkbaar spreekt hij in dit laatste opzicht uit eigen bittere ervaring ⁷⁾.

¹⁾ GIOVANNI BRACESCHI, uit Brescia afkomstig, schreef een „*Commentarius in Gebri Arabis Alchymiam*”, of „*Gebri Explicatio*”, in den vorm van dialogen, welk werk (80) in 1548 te Leiden in druk verscheen.

²⁾ TADDAEUS HAGGETIUS (HAGECIUS), is TADDEUS HAYEK, een boheemsche arts te Praag, en leermeester in de alchemie van keizer RUDOLF II; SIMON HAYEK was zijn zoon. WENCESLAUS LAVINIUS (WENZEL LAVIN), een arts en alchemist te Praag, schreef „*Cochum terrestre*”, dat in 1612 te Marburg gedrukt werd. Het is afgedrukt in het IVe deel van het *Theatrum Chemicum*.

³⁾ NICOLAUS BARNANDUS (bij VAN HOGELANDE: BERNAUDUS), uit Crest, leefde als arts te Praag, te Genève, en later in Holland, waar o. a. ANSELMUS DE BOODT hem kende. Er zijn een tiental alchemistische werken van hem bekend, waaryan verscheidene in het *Theatrum Chemicum*, Vol. III, en in MANGET's *Bibliotheca chemica*, vol. II afgedrukt zijn; zoo o. a.: „*Brevis elucidatio Arcani Philosophorum*”; „*Theosophiae Palmarum*”; „*Dicta Sapientum de Lapide*”; „*Carmen de Lapide*”; „*Triga chemica*”; „*Quadreria aurifica*”; „*De occulta Philosophia*”; enz. De meeste werden in 1599 gedrukt.

⁴⁾ Zie over dezen Venetiaanschen arts, de opmerkingen gemaakt in noot 1 op pag. 1241. Hij schreef een „*Lapis Philosophorum*”, en eene „*Apologia Chymica adversus Invectivas et Libavi Calumnias*”. Uit het feit, dat VAN HOGELANDE zich tegen hem richt, kan men de gevolgtrekking maken, dat deze een tegenstander van de iatrochemische richting van PARACELUS was, — wat trouwens ook uit tal van andere uitlatingen genoegzaam blijkt.

⁵⁾ MARTINUS DEL RIO, een Jezuiet, schreef: „*Disquisitiones magicarum*”.

⁶⁾ ALBOAZEN HALY, een astroloog uit de 13^e eeuw, schreef: „*De judiciis astrorum*”.

⁷⁾ TH. VAN HOGELANDE, *De Alchem. Diffic.* p. 155: „Sed antedicta quantum ab Alchymiae vere sectatoribus tantum absint, quantum coelum a terra, nec in philosophantem et naturae arcana callide perquirentem cadere possint, cum is nec multis nec etiam pretiosis indigeat, nec opus sit ut aliunde petat quae ubique venalia inveniuntur, neque illi periculum sit a vaporibus aut fumis, tamen antequam eo perveniat, ut philosophorum scripta intelligat, materiam artis et eius regimen et coetera necessaria sciat, multa dum tentare, plurima expendere contingit, neque omnino forte ab

§ 18. Tenslotte vat hij zijne inzichten over de alchemie, en wat voor hare vruchtbare beoefening naar zijn oordeel noodig is, samen in eene reeks van elf raadgevingen aan zijne lezers. Hij zegt daarin, dat vooreerst een ieder, die zich aan de studie der alchemie wil wijden, bij zich zelf te rade moet gaan, of hij wel de eigenschappen bezit, die voor een kunstenaar („artifex”) noodig zijn, en vooral zijn vermogen wel voldoende zal blijken, om de groote onkosten te dragen, zoodat hij bij eventueel niet-slagen in zijn werk, niet in armoede en ellende zal behoeven te verzinken.

Dan moet men zich een groot aantal alchemistische boeken aanschaffen, en deze niet één- of tweemaal, maar twintig-, ja vijftigmaal herlezen; en vooral moet men trachten om de wortels der mineralen („radices mineralium”) te leeren kennen. Doch bij dit alles is de hoofdzaak, zich te richten naar de door de natuur geboden mogelijkheden¹⁾. Op geene hulp van anderen moet de alchemist vertrouwen; maar alles moet de adept *alleen* doen, daar de alchemie als een koninkrijk is²⁾, waarin geen mede-regent geduld wordt, tenzij hun beider zielen door vertrouwen, onschuld, en vooral door de liefde tot tot God verbonden zijn. Toch geeft hij den lezer, niettegenstaande deze vermaning, den raad, om als iemands middelen hem dat vooroorloven, tegen een jaargeld, „een braven en geleerden, en met de voornaamste talen goed bekenden man te huren, die bovendien vrij goed op de hoogte is van de gewone destillatie-, sublimatie- en calcinatië-processen, — niet zoozeer omdat men zoo iemand bij de beoefening der kunst bepaald noodig heeft, dan wel opdat hij de bezigheden, welke tot de alchemie behooren, zal weten te onderscheiden van de „vulgaire” bezigheden”

Bovendien moet de tot de kunst geneigde lezer zich voornemen om het verlies van zijn geld niet te betreuren, ook wanneer de artist zelfs na ettelijke jaren geen resultaat bereikt³⁾.

exhalationibus tutus esse poterit, neque vulgi judica subterfugere, ut sileam. interim nonnullos probos doctos alioqui viro, qui audito Alchymistae nomine non secus atqua visa crudeli aliqua fera inhorrescunt, et quodammodo contremiscunt, et antequam norint impostorem judicant”.

1) Ibidem, p. 162: „Sed naturae possibilitatem imprimis spectet”.

2) Ibidem, p. 162: „Atque regnum aliquod est societatis impatiens, nisi fide, innocentia, et Dei praecipue amore animi juncti fuerint”.

3) *De Alch. diff.*, p. 164, 165: „Aut si divitiis abundet et expensas non timeat, quaerat sibi virum aliquem probum et eruditum et linguarum aliquot maxime usitatarum peritum, mediocriter in destillationibus, sublimationibus, et calcinationibus communibus versatum, non quod eae in hac arte admodum necessariae sint, sed ut opera philosophica a vulgaribus sciat distinguere. Ei salarium annuum constituat, libros et instrumenta arti necessaria suppeditet, sed eo animo ut facturam pecuniae suae non aegre ferat, etiamsi per aliquot annos nec unde potissimum incipiat sciat artifex.

Verder waarschuwt hij den aanstaanden adept tegen de landloopers en reizende alchemisten, van wie hij toch niets nieuws zal kunnen leeren, dan wellicht voor weinig geld eenige meerdere handigheid bij het werken met de ovens. Gaat men er echter toch toe over, zoo iemand bij zich te houden, dan is het zaak, om de retorten en vaten goed gesloten en verzegeld te houden, en wanneer het noodig is ze te openen, om het een of het ander aan den inhoud toe te voegen, — dan dient men vooraf den bediende ergens anders heen, en uit het laboratorium weg te zenden ²⁾. Ook waarschuwt hij tegen het koopen van boekjes en pamfletten, die zoogenaamde „recepten” voor het kleuren der metalen of voor de vermenigvuldiging daarvan bevatten, daar dit alles slechts bedrog is. Blijkbaar spreekt VAN HOGELANDE bij dit alles eveneens uit eigene ervaring.

Ook tegenover alle aanbiedingen, om den weg der oude alchemisten te helpen verkorten, moet men ongeloovig en sceptisch zijn; want aan de natuur moet nu eenmaal de noodige tijd gegund worden, om hare werkingen te volbrengen, en alle pogingen om haar daarin te verbeteren, kunnen niet anders dan op teleurstelling uitloopen ³⁾. Vreemd is het, dat VAN HOGELANDE ook aanraadt, om de gewone laboratorium-manipulatie's na te laten als volkomen nutteloos, aangezien toch de arbeid der filosofen volgens hem van den gewonen, banalen laboratoriumarbeid in den grond verschillend is ⁴⁾. Meer practisch lijkt ons de raad, om al wat veel geld kost te vermijden, en de proeven eerst met kleine gewichtshoeveelheden te doen, alvorens ze met grootere quantiteiten der stoffen te herhalen ⁵⁾, — een raad, die ook heden ten dage nog aan elken laborant gegeven pleegt te worden.

En ten slotte ontraadt hij het gebruik van allerlei toenmaals gebruikelijke oliën, oplossingen, bindmiddelen, en vooral van allerlei plantaardige en dierlijke stoffen bij het zoeken naar de samenstelling van den Steen der Wijzen: alleen metallische en minerale stoffen dienen daarbij gebruikt te worden, en zelfs dan is de voltooiing van

¹⁾ Ibid., p. 163: „aut si ea de causa retinendi videntur, vas semper sigillatum et exterius coopertum detineatur: si materia aspienda aut eximenda, aut miscendum aliquid, domum amandentur”.

²⁾ *De Alch. Diff.*, p. 164: „Natura enim tempus suum completum habeat necesse est quo actionem suam perficiat, si quis motum illius turbet, non lucrum sed damnum et incommodum sibi accumulabit”.

³⁾ Ibid., p. 164: „Fugiat sublimationes, calcinationes, et solutiones omnes vulgares, nihil enim utilitatis inde expectandum, cum philosophorum regimenta vulgaribus sit longe diversum”.

⁴⁾ Ibid., p. 164: „Evitet omnia quae magno constant. Si in auro et argento artem si tam existimet, parvam eorum quantitatem sumat, ut pote drachmam unam aut ad summum duas, si principia felicia fuerint, postea poterit maiori pondere opus repetere”.

het groote werk nog alleen door God's genade mogelijk, welke slechts aan den vrome geopenbaard zal worden. Bij mislukking van het werk zal men daarom noch mogen morren tegen God, noch over misleiding door de oudere Wijzen zich mogen beklagen, maar slechts moeten bedenken, dat men een werk begonnen is, hetwelk ver boven de eigen zwakke krachten ging, — en dat nog wel, niettegenstaande de door den schrijver gegeven waarschuwingen ¹⁾.

§ 19. Wij willen deze studie over VAN HOGELANDE niet besluiten, zonder nog even te wijzen op het feit, dat er bij hem van eenige atomistische opvattingen in het geheel geen sprake is; en voorts op zijne verhouding tot de school van PARACELSUS. Over PARACELSUS spreekt hij weinig; blijkbaar is VAN HOGELANDE, ofschoon hij hem op sommige plaatsen met allerlei epitheta ornantia bekleedt, het met diens leer geenszins eens geweest, en in zijne „*Historiae aliquot*” van 1604 zegt hij zelfs aan den lezer het schrijven van een boekje toe tegen PARACELSUS' leer en tegen zekeren JOSEPH MICHAEL: „Want ik heb dit niet geschreven, opdat anderen daardoor zullen verleid en in hun verderf gevoerd worden, maar opdat God's wonderwerken en milde gaven geprezen, de waarheid erkend, en van haar openlijk getuigd mogen worden, waartoe mij toch de alchemisten-jagers genoodzaakt, en als het ware gedwongen hebben. Begeert gij echter de wonderbaarlijke werkingen van den Natuurlijken Steen der oeroude Wijzen te kennen en te verstaan, en hoe hij zoo snel alle metalen en het kwikzilver doordringt, zich met hen vereenigt en hen tot koking (decoctio) brengt, dan moet gij mijn „*boek over de Zeven Voorwaarden van den Steen der Wijzen*” lezen, en wat ik over de „*Moeilijkheden en Bezwaren der Alchemie*” geschreven heb, en wat ik nog, wanneer mij God daartoe het leven zal willen laten, tegen PARACELSUS' leer en tegen JOSEPH MICHELI VAN LUCCA wil schrijven en in druk geven”. Ook ergens anders in zijne „*Historiae aliquot*” spreekt hij van „onbeschaamde Paracelsisten”, — zoodat hij gevoegelijk tot de tegenstanders der Paracelsiaansche school gerekend kan worden. Inderdaad zegt hij dan ook in zijn „*Liber de Lapidis physici Conditionibus*”, dat PARACELSUS nimmer den Steen der Wijzen in handen heeft gehad, en derhalve ook niet als een competent beoordeelaar der alchemie mag beschouwd worden, — al valt het niet te ontkennen, dat hij als arts, en door zijne geneesmiddelen,

¹⁾ *De Alch. Diff.* p. 165: „Proinde si quis votis suis frustratus fuerit, non Deo maledicat, nec ignorantiae suae culpam philosophis imponat, aut eos repraehendat sed seipsum, qui plus de se praesumpserit quam aequum erat, et suadenti ut ab arte abstineret non obtemperavit”.

maar vooral, volgens hem, als „chirurg” groote verdiensten heeft, en zich met recht een grooten naam heeft gemaakt. „Doch God pleegt aan de stervelingen nu eenmaal niet het talent voor alle dingen tegelijkertijd te schenken”.

Aldus staat THEOBALD VAN HOGELANDE vóór ons als het type van den echten, zestiende-eeuwschen alchemist van de betere soort: een godvruchtig, eerlijk man, met volle en oprechte overtuiging aan de mogelijkheid van het „grootte werk”; een echt kind van zijn tijd, wien het, naast het bezit eener uitgebreide kennis, echter geenszins aan gezond verstand en kritisch vermogen ontbreekt, doch die tevens één dier tallozen is, aan wie bittere teleurstelling en ontgoocheling niet zijn gespaard gebleven.

Groningen, Augustus 1918.

Bpakaankondigingen.

L'enseignement de la chimie industrielle en Franco, suivi d'une enquête sur l'enseignement chimique et technique, par EUGÈNE GRANDMOUGIN, ingénieur-chimiste, docteur ès-sciences, ancien professeur de chimie industrielle à l'École polytechnique de Zurich et à l'École supérieure de chimie de Mulhouse. Paris, H. DUNOD et E. PINAT, 1917; 180 pp.

In zeker opzicht schudt de tegenwoordige groote oorlog toch verscheidene menschen wakker, hoewel men ook hieromtrent niet moet overdrijven, want men mag toch niet vergeten, dat verscheidene uitvindingen, die thans zoo'n groote rol spelen, zooals draadlooze telegrafie, het maken van salpeterzuur uit de lucht, enz. in vreedstijd gedaan zijn. Maar het blijft daarom wel waar, dat allerlei vervangingsmiddelen bedacht worden, die wellicht van voortdurende waarde zullen blijken te zijn en dat verschillende nijverheidstakken in dezen tijd zich ontwikkelen in andere landen dan vóór den oorlog mogelijk scheen, enz. En onmiddellijk daaraan knoopt zich vast de overtuiging, dat het technisch onderwijs hier en daar gebrekkelijk is, of zich niet in de goede richting ontwikkeld heeft.

Die laatste overtuiging heeft blijkbaar voorgezeten bij den schrijver van het hierboven aangekondigde boek. In menig hoofdstuk worden dan ook de gebreken van het technisch-chemisch onderwijs in Frankrijk duidelijk in 't licht gesteld, al mogen de twee slotzinnen wellicht als een weinig al te overdreven aangemerkt worden: „Ne l'oublions pas, le travail, seul, crée de la richesse. Lui, seul, peut sauver et régénérer la France”.

De verschillende hoofdstukken dragen deze titels: L'enseignement technique en France. — L'enseignement technique supérieur. — L'enseignement professionnel et spécialisé. — L'enseignement populaire. — L'enseig-

nement libre. — L'enseignement polytechnique. — Du choix du professeur technique. — De la nature de l'enseignement technique. — Regards sur le passé. — De l'emploi des femmes dans les laboratoires de chimie. — Voorts: Enquête sur l'enseignement technique et chimique. I. Ingénieur complet ou ingénieur spécialisé? — II. Du rôle de l'industriel. — III. Du chimiste organicien. — IV. Des diverses catégories de chimistes. — V. Du programme des Écoles de chimie. — VI. Ingénieur ou chimiste? — VII. Ingénieur ou chimiste? (suite). — VIII. Conclusion.

De strijd tusschen al te sterk doorgevoerd theoretisch onderwijs en het gedeeltelijk overbrengen van de praktijk naar de technische scholen en hoogeschole komt natuurlijk telkens ter sprake, hetgeen niet alleen voor Frankrijk, maar ook voor ons land steeds belangrijk blijft.

Vooral in dat opzicht kan men zeker zonder voorbehoud de lezing van dit boek aanbevelen; want de verschillende vraagpunten, die zich daarbij voordoen, worden volgens de algemeen erkende, heldere wijze van voorstelling, die meest in Fransche boeken te waardeeren is, ook hierin klaar en duidelijk behandeld. Bij hervorming van ons middelbaar en hooger technisch onderwijs kunnen de beschouwingen van GRANDMOUGIN en van de in zijn boek genoemde deskundigen zeker goede diensten bewijzen.

Het zou wel verleidelijk zijn om enkele uitspraken hier te vermelden, o.a. over te ver doorgevoerde wiskundige studie voor den scheikundigen ingenieur; doch de plaatsruimte is te beperkt.

D. I.

Die Kartoffeltrocknung. Ein Mittel zur Linderung der Lebensmittelnott in der Schweiz. Schweizerische Probleme II, von J. RUTISHAUSER. Bern, FERD. WILSS. 1918, 51 pp.

Een tijd, die zoo staat in het teeken van groenten, vruchten, aardappelen drogen, als deze, doet gretig grijpen naar een boekje met dergelijken titel. Het stelt evenwel eenigszins te leur. In Zwitserland zijn voor 1918 geen aardappelen in het groot gedroogd. Dit werkje, geschreven door iemand, die persoonlijk in Duitschland, waar de aardappeldroging het verst ontwikkeld is, den stand van het bedrijf bestudeerde, is een opwekking, gericht aan de Zwitsersche regeering en het volk om den aardappelverbouw uit te breiden en droging van het product op grooten schaal mogelijk te maken. als het middel tot verbetering in den voedselnood, dat de beste vooruitzichten geeft. Men staat er in Zwitserland dus wel heel anders voor, dan bij ons.

Schr. geeft eerst een beknopte samenvatting van zijn studieresultaten. Men vindt daarin cijfers, alleen betrekking hebbende op Duitschland, over grootte van de oogst en verdeling daarvan, over belangrijkheid en omvang der drogerij en over de waarschijnlijke uitbreiding in de toekomst.

Men vindt ook een paragraaf over: „Der hohe Nährwert der Kartoffel“, waarin o.a. wordt meegedeeld, dat de aardappelcultuur per vlakte-eenheid, de grootste hoeveelheid voedingswaarde oplevert en meer eiwit dan graan.

Bij de korte bespreking van „Die verschiedenen Arten der Kartoffel-

trocknung" wordt de in Nederland toepassing vindende wijze met warme lucht niet genoemd.

Het werkje is op vele plaatsen in geestdriftigen, zoo niet chauvinistischen toon geschreven.

H. A. J. H.

Personalia, vacatures, industriële mededeelingen, enz.

Dr. A. Lam.† Den 20sten September is te 's-Gravenhage plotseling overleden Dr. ANSKE LAM, directeur-scheikundige van den Gemeentelijken Keuringsdienst van voedingsmiddelen te Rotterdam, over wiens jubileum — toen hij 25 jaren aan genoemden Dienst verbonden was, eerst als scheikundige, daarna als directeur — in dit Weekblad eenige mededeelingen verschenen (15, 972—974, 1003). Een kort levensbericht, waaraan een publicatielijst was toegevoegd, is toen tevens opgenomen. Eenige weinige feiten kunnen daaraan nog worden toegevoegd: Dr. LAM was voorzitter van de Vereeniging van directeuren van keuringsdiensten, hij maakte deel uit van de Commissie van scheikundigen voor den suikeraccijns en van die tot onderzoek van koffie- en theesurrogaten. Een aantal jaren was hij secretaris van het Rotterdamsch Natuurkundig Genootschap. Hij was lid van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, terwijl de Rotterdamsche Chemische Kring in hem een van zijn vooraanstaande leden verliest.

De verbranding van zijn stoffelijk overschot vond 24 September plaats te Westerveld, Daar getuigde Prof. Dr. H. R. KRUYT, voorzitter der Nederlandsche Chemische Vereeniging, van de waardeering, die LAM van zijn vakgenooten ondervond en van zijn verdiensten voor genoemde vereeniging. Prof. Dr. S. HOOGWERFF sprak namens de Commissie van scheikundigen voor den suikeraccijns en gewaagde o.a. van LAM's voorbeeldigen ijver, zijn degelijke kennis en aangenaam karakter. Mr. S. VAN AALTEN, wethouder van Rotterdam, bracht den overledene namens het gemeentebestuur hulde voor hetgeen hij voor zijn woonplaats heeft gedaan. Namens directeuren en hoofden van dienst der gemeente Rotterdam sprak de Heer J. J. F. DHONT, directeur van het openbaar slachthuis. Dr. J. D. JANSSEN, waarnemend directeur van den Keuringsdienst, voerde het woord namens het personeel en oud-personeel van dien Dienst. Dr. S. BIRNIE vertegenwoordigde onder de sprekers den Rotterdamschen Chemischen Kring, het Natuurkundig Genootschap en het Bataafsch Genootschap te Rotterdam. Dr. A. VAN RAALTE sprak namens de Vereeniging van directeuren van keuringsdiensten, Prof. Dr. L. VAN ITALIE uit naam van de Commissie voor den codex alimentarius. Daarna voerden nog eenige familieleden het woord, waarna de zoon van Dr. LAM dank zegde voor de eer aan de nagedachtenis van zijn vader bewezen.

Den 20sten September is te Weltevreden (Java) overleden Dr. J. M. M. DORMAAR, directeur van het Gymnasium Willen III, aldaar.

Dr. W. E. RINGER, benoemd hoogleeraar in de physiologische chemie aan de Universiteit te Utrecht, heeft 2 October zijn ambt aanvaard met een rede over „Geneeskunde en physiologische scheikunde”.

Tot scheikundige aan de fabriek te Schaesberg der N. V. Electrochemische Industrie „Nederland” is benoemd de Heer D. J. BINSBERGEN.

Aan de Technische Hoogeschool te Delft zijn geslaagd voor het propaedeutisch examen voor scheikundig ingenieur Mejuffrouw L. C. M. W. VAN DER MOER en de Heeren H. R. VAN BIEMA, F. VAN DALEN, L. M. GLAZENER, A. KNIP en G. H. ROLL.

Aan het Instituut „Poutsma” te Leeuwarden wordt gevraagd een leeraar in natuur- en scheikunde. Brieven te zenden aan den directeur, die nadere inlichtingen geeft.

Vraag en aanbod.

Chemische producten, enz.¹⁾

Te koop gevraagd 2):

afgewerkte olie †
afval-olie †
Arab. gom †
bloembollenzetmeel †
boorzuur †
boterzuur †
bijenwas †
bijtende soda 72, 74, 76 en 78% †
calciumnitraat †
carbon-black †
carminzwart †
carnaubawas (middel geel en
courant grauww) †
ceresine †
citroenzuur †
cuprochloride †
cylinder-olie †
ferrisulfaat †
gom tragacanth †
loodcadmium †
jodiumzuur †
kaliumchloraat †
kapokzaad †
loodsuiker †
lijmpoeder †
lijnolievernis †
melkzuur †
methyylalcohol †
montaanwas †

natriumcyanide †
natriumsilikaat †
natriumsuperoxyde †
paraffine (smp. 56-58°) †
paraffine-olie (ruwe) †
platina, zie adv.
pyrogallol †
ricinusolie †
Sandarac gom †
schellakwas †
seccotine †
sel de soude †
sesamolie †
smeerolie †
spindelolie †
standolie †
stearine †
talkpoeder †
tannine †
tapiocazaad †
teer (bruine) †
vaseline (gele) †
vetzuren †
vischlijm †
ijzersulfide (in staafjes) †
zeephout (gehakt) †
zinkoxyde †
zwavelbloem.

Te koop aangeboden:

ammonia liquida †
antimoon (regulus) †
arsenicum †
bariumcarbonaat †
bariumsuperoxyde †
chemicaliën voor chemische, me-
dische en technische doeleinden,
zie adv.
chloorbarium †
chloorkalk 35-37% †
gom copal †
houtskool †
kalisalpeter †
karweizaadolie †
kieselguhr †
kinine †
kopersulfaat †
kwik

lenzinewit †
lithopone †
loodchromaat (zuiver)
mercurnitraat
molybdeenzure ammoniak
molybdeenzuur natrium
natriumhydroxyde †
natronloog †
potasch †
puimsteenpoeder †
salpeterzuur, zie adv.
seignettezout
sublimaat
wijnsteen
Wood's metaal
zoutzuur, zie adv.
zwavelzuur, zie adv.

¹⁾ Zie verder het register der producten onzer chemische fabrieken in Chem. Jaarb. 1915-16 en ook de advertenties in deze aflevering en de vorige.

²⁾ Bij aanbieding moet de herkomst van het artikel worden vermeld.

De met + gemerkte stoffen aan te bieden aan of aan te vragen bij het Bureau voor Handelsinlichtingen, Oudebrugsteeg 16, Amsterdam (Dir. O. KAMERLINGH ONNES).

Bij alle aanvragen en aanbiedingen — zoowel aan het Bureau voor Handelsinlichtingen als aan den Redacteur — behoort een postzegel voor antwoord of doorzending te worden ingesloten.

Ontvangen boeken, brochures, enz.

VIGOT Frères Éditeurs (Paris, 23 Rue de l'École-de-Médecine): Catalogue des ouvrages nécessaires aux pharmaciens.

W. HEFFER & Sons Ltd., Second-Hand & New Booksellers, Cambridge (England): Catalogue No. 175.

Ingekomen verhandeling.

W. JACOBS, -Prof. Jaeger over 'Aristoteles' leer.

Correspondentie.

-V. te S. Boeken over industrieplanten zijn: ZOETHOUT, De plant in nijverheid en handel; WIESSNER, Die Rohstoffe des Pflanzenreichs, waarvan deelen 1 en 2 in nieuwen druk zijn verschenen en deel 3 (dat de vezelstoffen zal behandelen) nog in bewerking is, maar in 1918 zou uitkomen; H. KRAEMER, Applied and Economic Botany, London, 1916, 822 pp.

In welke particuliere of openbare bibliotheek hier te lande is aanwezig deel 9 (1913) der Transactions of the Faraday-Society?

v. L. te D. Afrekening der honoraria vindt plaats in den loop van Januari, April, Juli en October.

Men vraagt besprekingen van de volgende boeken¹⁾:

ZSIGMONDY and SPEAR, The Chemistry of Colloids; M. GUIA and Cl. GUIA-SOLININI, Chem. Combination Among Metals; W. F. BOONE, Volumetric Analysis; E. R. WATSON, Colour in Relation to Chem. Constitution; A. H. GILL, A Short Handbook of Oil Analysis.

Hun, die in het bezit zijn van een of meer dezer boeken, of wien zij op andere wijze toegankelijk zijn, wordt verzocht een beknopte bespreking in te zenden, doch vooraf mededeeling van hun voornemen te doen.

Deze boek aankondigingen worden gehonoreerd.

Ter bespreking zijn ontvangen:

P. MAY, The Chemistry of Synthetic Drugs; London, 1918, 250 pp.

G. T. MORGAN, Organic Compounds of Arsenic and Antimony; London, 1918, 376 pp.

L. BARTHE, Toxicologie chimique; Paris; 1918, 580 pp.

J. WIESSENT, Die neuesten Fortschritte in der Erkenntnis der Eigenschaften der Materie; Stuttgart, 1918, 38 pp.

A. STOCK und A. STRÄHLER, Praktikum der quantitativen anorganischen Analyse; Berlin, 1918, 144 pp.

¹⁾ Zie ook de vorige aflevering.